

© Weyer Lili

nka

Nemzeti Kulturális Alap

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Rüdiger Safranski

Hans Magnus Enzensberger

Schreiner Dénes • Mesterházi Mónika

Spiró György • Sokacz Anita

Laurent Maindon • Angyalosi Gergely

Reichert Gábor • Balogh Gergő • Weyer Lili

**HANG-
SZAKADÉK**

2018. 9. szám

Ára: 700 Ft

E SZÁMUNK SZERZŐI

Angyalosi Gergely (1953) irodalomtörténész, kritikus, filozófia-oktató

Balogh Gergő (1991) PhD-hallgató, ELTE

Enzensberger, Hans Magnus (1929) német költő, író

Maindon, Laurent (1964) francia író, költő, színházi rendező

Mesterházi Mónika (1967) költő, műfordító

Reichert Gábor (1987) irodalomtörténész

Safranski, Rüdiger (1945) német filozófus, kultúrtörténész

Schreiner Dénes (1969) filozófus, író

Sokacz Anita (1983) verseket publikál

Spiró György (1946) író

Weyer Lili (2001) gimnáziumi tanuló

E számunkat Weyer Lili grafikáival illusztráltuk.

Higgyen a jövőben!
Legyen előfizetőnk 2019-ben!
Utaljon **5600 forintot**,
s Öné lesz 11 lapszám!
Vagy legyen **7100 forint** utalásával
a **2000** támogató előfizetője!

Bankszámlaszámunk:
K&H Bank Zrt.,
10201006-50165757-00000000

Ha utal, írja meg postacímét
a ketezer.lap@gmail.com címre.
Köszönjük!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

30. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

Rüdiger Safranski: <i>A Szabadság és a Rossz</i>	3
Hans Magnus Enzensberger: <i>Rombolás</i>	8
Hans Magnus Enzensberger: <i>Példaképekről</i>	10
Schreiner Dénes: <i>Ott fogsz majd sírni</i>	12
<hr/>	
Mesterházi Mónika: <i>Versek</i>	25
Spiró György: <i>Törvényjavaslatok</i>	28
Sokacz Anita: <i>Versek</i>	34
Laurent Maindon: <i>Találkozó Bukovinában</i>	37
<hr/>	
Angyalosi Gergely: <i>A „Haza” megszólítása</i>	46
Reichert Gábor: <i>„Szétnézett a Hadikban, de nem látott senkit”</i>	55
Balogh Gergő: <i>Betegségretorikák az 1930-as évek magyar költészetében</i>	64

Weyer Lili grafikái

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: BOJTÁR ENDRE | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

| RÉTI PÉTER | SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

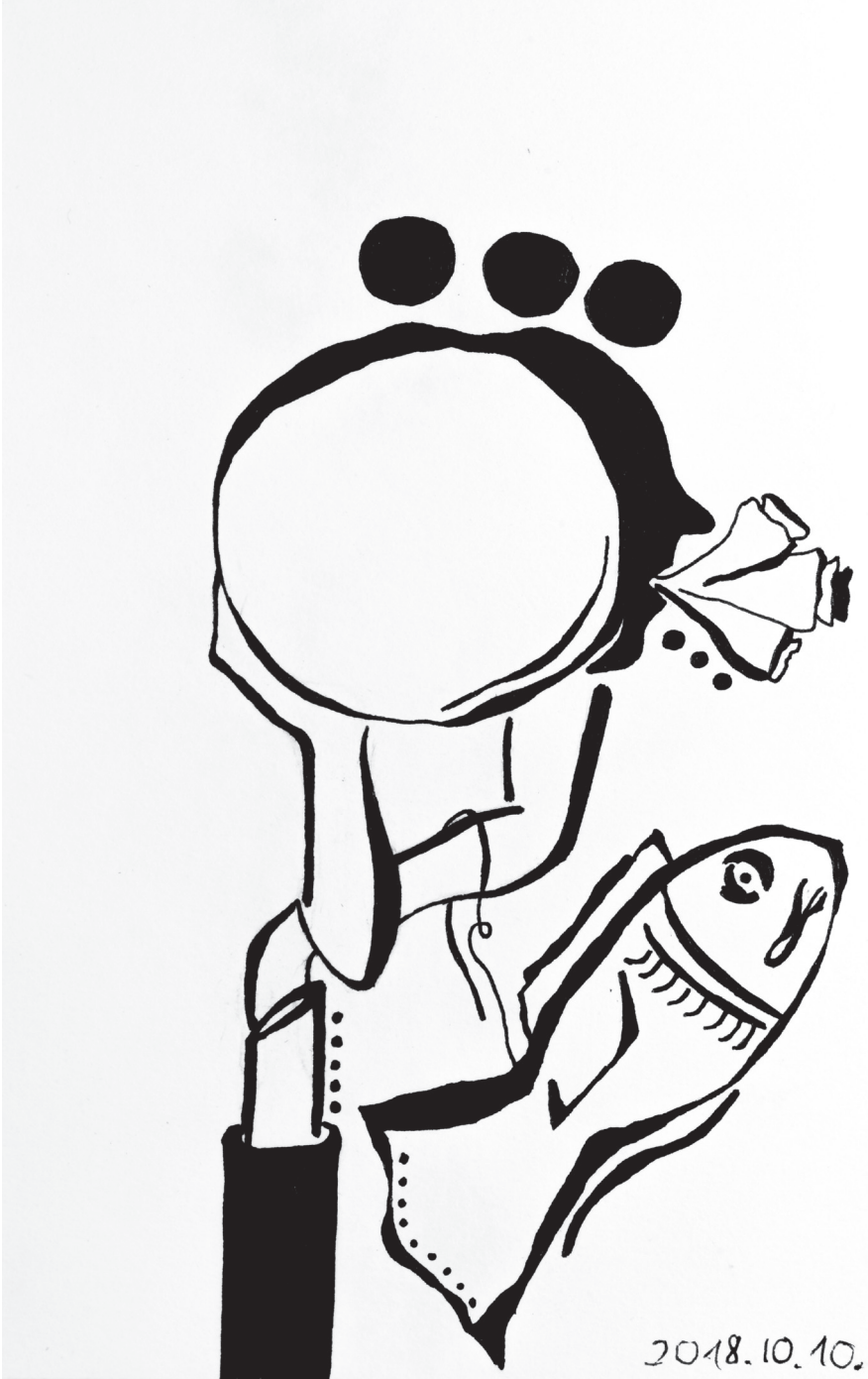
KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETÜKKEL. TÖRDELÉS: SÓRFŐZŐ ZSUZA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Weyer Lili

A Szabadság és a Rossz

A Rossz, amin itt gyilkos erőszakot, kegyetlenséget, álnokságot vagy a pusztítás örömét értjük, hozzátartozik az emberi normalitáshoz, sajnos. Nem is valamiféle betegség, amely ellen valaminő terápia hatásos lehetne – hacsak nem teljesen általános értelemben használjuk a „terápia” kifejezést: valamennyi civilizatorikus törekvés, mint például a domesztikálás, szublimálás, nevelés és elrettentés gyűjtőfogalomként. Ezzel azonban egyúttal azt a felfogást képviselnénk, hogy a civilizáció és a kultúra összességében nem egyéb, mint az emberben rejlő gonosz hajlamok korlátozása és talán finomítása. Amivel aligha tévednénk nagyot.

A Rossz hozzátartozik az emberi normalitáshoz, csakúgy, mint a Szabadság. Az ember dönthet: választ-

hatja a kegyetlen, alattomos vagy egyéb szempontból helytelen cselekvést, hazudhat és csalhat, kínozhat és elárulhat másokat. Számos visszataszító dolgot elkövethet – szabad akaratából, s nem azért, mintha bárki bármi módon kényszerítené. Dönthetne úgy is, hogy nem teszi mind ezt. Léteznek persze kényszerek és kényszerítők is, ám mélységesebb és eredendőbb a Szabadságból fakadó Rossz. Nagyon jól megmutatkozik ez a keresztény-zsidó mítoszokban.

Vegyük a bűnbeesés mítoszáét. A Paradicsomkertben, mint tudjuk, ott áll a „Jó és a Rossz” tudásának fája. Az embernek tilos ennek gyümölcséből ennie. Azaz nem részesülhet ama tudásból, melynek alapján a Jó és a Rossz megkülönböztethető, meg kell őriznie paradicsomi ártatlanságát. Csakhogy ha megtiltatik valami az embernek, akkor ezzel máris elvesztette az ártatlanságát. E tekintetben Isten pragmatikai önellentmondásba keveredik: megtilt-

Ez és a következő két fordítás eredetije a müncheni *Akzente* folyóirat 2018/1. számában jelent meg.

ja egy tiltott dolog ismeretét. Olyan ez, mint amikor egy utasító táblán ez áll: „Hagyja figyelmen kívül ezt az utasítást!” Bármint légyen is: az ember megajándékozott a döntés lehetőségével, avagy arra ítéltetett, hogy döntsön. És mivel módjában áll dönteni, dönthet a Rossz mellett is. A Rossz a Szabadság ára. Ennek rettenetes messzire ható és rettenetes következményei vannak.

Maradjunk még egy pillanatig a régi történeteknél. Káin, Ádám fia, agyonüti az öccsét, Ábelt – irigységből, ami talán a legfőbb indítéka a Rossznak. A testvérgyilkos Káin lesz, Ádám után, az emberiség második ősatya. S amire azután az ő utódai, további gaz őseink vetemednek, az Isten legborzalmasabb elképzelésein is túlsz. „És látá az Úr, hogy megsokasult az ember gonoszsága a földön, és hogy szíve gondolatának minden alkotása szüntelen csak gonosz, megbáná azért az Úr, hogy teremtette az embert a földön, és bánkódék az ő szívében. És monda az Úr: Eltörlöm az embert, a kit teremtettem, a földnek színéről; az embert, a barmot, a csúszó-mászó állatokat, és az ég madarait, mert bánom, hogy azokat teremtettem.” Ismerjük a folytatást: Isten özönvizet bocsát a Földre, s egyedül Noéval és háza népével tesz kivételt. Ő egyetlen igazként túlélheti a vízözönt, s így azután az emberiség harmadik ősatyjává lesz.

Még egy újakezds. Istenben azonban változás ment végbe: beletrördött ama ténybe, hogy az emberben, akit szabadsággal ruházott föl, a „Rossz” lehetősége is benne lakozik. Tetőtől talpig kiismerte saját teremtményét, s ily módon antropológussá – vagy úgy is mondhatnánk: fundamentalistából realistává – lett. Isten is változik tehát, immár nemcsak hatalmas, de elnéző, könyörületes is. Belátóan viszonyul az emberi nemhez, és megígéri: „Nem átkozom meg többé a földet az emberért, mert az ember szívének gondolatja gonosz az ő ifjúságától fogva.” A Vízözön után Istenre is vonatkozik az alaptétel: meg kell tanulni együtt élni a Rosszszal. A Rossz, legalábbis az Ótestamentum szellemében, immár nemcsak a *conditio humanához* tartozik hozzá, hanem a *conditio divinához* is.

De mivégre melegítjük itt föl ezt a régi történetet?

Manapság sok szó esik Európa keresztény-zsidó hagyományáról. Én a Rossz témájának vonatkozásában most komolyan veszem ezt a hagyományt, és arra vagyok kíváncsi, milyen mondandója van a Rosszról. Nos, az állapítható meg, hogy valami fölöttebb elgondolkoztatót mond, hogy pontosan a Szabadságnak a Rosszsal való, fent vázolt összefüggésére irányítja rá a figyelmet. És mi a helyzet az ördöggel – elvégre ő

szintén ugyanebben a tradícióban kísért!

Mint tudjuk, a Paradicsomkertben ott lakozik a kígyó; ő a megkísértő. Ám nem lehetne az, ha hiányozna a kapcsolódási pont, ami nem más, mint a szabadság arra, hogy megtegyünk vagy éppenséggel ne tegyünk meg valamit. Az embert végső soron saját vágyai és sóvárgása viszik kísértésbe, minthogy beszámítható. Isten is így bánik vele; még nem bocsát meg neki olyan egykettőre beszámíthatatlansága miatt. Az ember szabadságához hozzátartozik a felelősség, s így e felelősség áthárítására való hajlam is. Ádám Évával mentegeti magát, aki a kígyót okolja, ezt azonban az Úr nem fogadja el. A kígyóból csak később lesz isteni-antiisteni figura: ördög. Ez egyfajta démonológiai szennyeződés, amelynek, mint tudjuk, igen áldatlan következményei lettek, a boszorkányhitig és a boszorkányüldözésig menően. A Gonosz megszemélyesített démoni hatalommá lesz, azaz többé nem az emberi szabadság lehetséges opciójaként fogják fel. Az ördögben való hit eltünteti az emberi szabadságot.

Erről a szabadságról azonban nemcsak az ördöghit nem akar tudni, hanem – hogy nagyot ugorjunk az időben – a radikális biológiai naturalizmus sem, amennyiben magyarázataiban, melyek egyedül a determinizmust ismerik el, tagadja a

szabadságot. Említhetnénk ugyanitt a szociológiai determinizmust is, ez utóbbi azonban nem tagadja olyan kivételt nem ismerően a szabadságot, mint a biológiai. Nem kevés agykutató például pusztán a tudat illúziójának nevezi a szabadságot. Valójában, állítják, nem az én vagy a személy hozza meg a döntéseket, hanem az agy a maga szigorú kauzális mechanizmusa alapján. Még mielőtt az illető döntene, a szinapszisok már meghozták a döntést. Így tekintve a Rossz/Gonosz végső soron befolyásolhatatlan természeti esemény; ahogy régebben mondták, *malum physicum*, nem pedig *malum morale*.

Egyébként azzal sem szokás számot vetni, hogy e determinizmusnak a jogi kultúra számára voltaképpen azzal a következménnyel kéne járnia, hogy az emberek által elkövetett vétkes természeti balesetnek, csapásnak tekintendők. A veszett kutyákat agyonütjük. Az ugyancsak nem szabadon cselekvő őrző emberet ugyan miért nem? Nyilván azért nem tesszük, mert nekik – mérőben antinaturalista módon – még mindig méltóságot és (legalábbis potenciálisan) szabadságot tulajdonítunk. E ponton belátható, hogy igaza volt Hegelnek, amikor a tetessel szembeni „bók”-nak nevezte a büntetést. Hiszen a büntetés, akár-hogyan is, előfeltételezi az elkövető

szabadságát és emberi méltóságát. Ebből kiindulva vonja őt felelősségre a jogrend a büntetéssel. Alaposan meggondolandó tehát, milyen gyakran és milyen határig alkalmazzuk az elkövető beszámíthatatlanságára hivatkozó fölmentést. Ezzel ugyanis kiiktatjuk a szabadságot s ennek folytán végeredményben az emberi méltóságot is.

A jogi kultúrában mindenesetre szerencsére még nem jutott uralomra az agykutatók determinista szemlélete. A bíróságon továbbra is különbséget teszünk a beszámíthatóság, azaz a szabadság és a beszámíthatatlanság között, mely utóbbi kétségkívül létezik, például amikor a zabolátlan szenvedélyek, valamely betegség vagy a személy éretlensége lehetetlenné teszik az autonóm mérlegelést és elhatározást. E különbségtétel az egyes konkrét esetekben jócskán vitatható és vitatott lehet, a lényeg az, hogy ragaszkodunk a Szabadság lehetőségességének, azaz egyszerűen a beszámíthatóságnak és a felelősségnek a princípiumához.

Ha és ameddig a jogi kultúra nem teszi egészen magáévá a determinisztikus és naturalisztikus emberképet, úgy és addig továbbra is érvényre jut az a kettős perspektíva, amelyből az ember a legadekvátábban szemlélhető. E kettős perspektíva klaszikus leírását Kantnál találjuk meg:

„A fiziológiai emberismeret vizsgálódása arra irányul, mit csinál az emberből a természet, a pragmatikai emberismereté arra, hogy szabadon cselekvő lényként mit csinál vagy csinálhat ő, avagy mit kell csinálnia neki saját magából.” Az első esetben valamely esemény szükségszerű okozóiról van szó (pl. az agyi folyamatokról), míg a másodikban valamely cselekvés motívumairól. Saját magunkat is kettős perspektívából látjuk, belülről és kívülről. Kívülről nézve kauzalitást látunk, belülről a szabadságot tapasztaljuk meg. A mindenkori mostban cselekszünk, s utólag mindig fel tudunk fedezni valamilyen szükségszerűséget, valamilyen kauzalitást a tetteink mögött. A döntés pillanatában mit sem használ nekünk, ha tudjuk, hogy agyunk fiziológiája diktál; nem mondhatjuk az agyunknak, hogy: „No rajta, dönts!” Ezt nekünk, magunknak kell megtennünk. Mindenközben világos: minden szellemi, lelki, tudati eseménynek van valamilyen megfelelője a testnyelvben, ám az egymásnak-megfelelés vagy ekvivalencia nem tévesztendő össze az oksági összefüggésekkel. Egy medál két oldaláról is balgaság lenne azt mondani, hogy az egyik oka a másiknak. Minden szellemi aktussal együtt jár egy testi – ennyi, ami bizonyos, ennél több nem mondható.

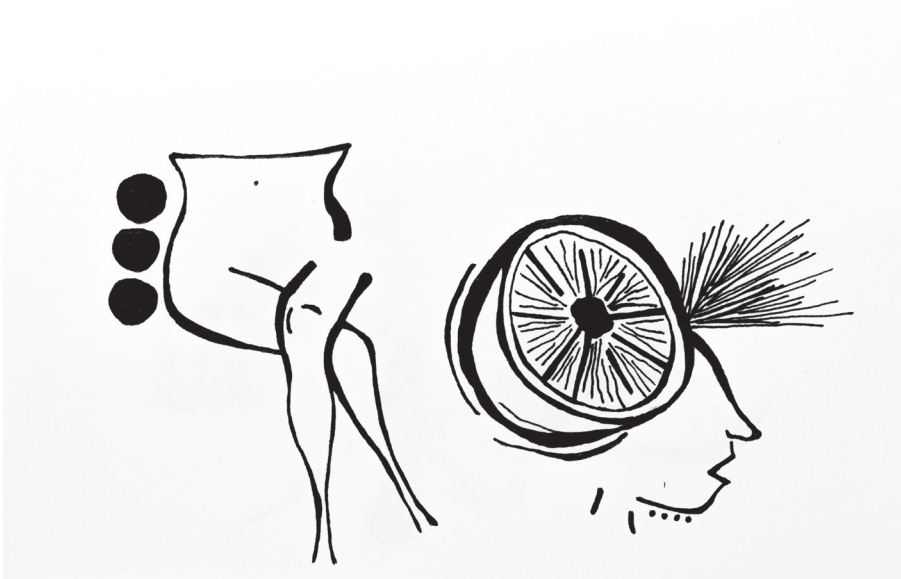
Elsősorban hol, miben tapasztalja meg az ember a saját szabadságát?

A cselekvésben (legyen az akár spontán, akár eltervezett), a gondolkodásban, új világok teremtésében, dolgok feltalálásában, a fantáziálásban. Használhatja például olyan elméletek kiötlésére is a szabadságot, amelyek eltüntetik ezt a szabadságot. A szabadság szokásokhoz, tradíciókhoz és normákhoz kötődik, s szinte teljesen föl is tud oldódni, el is tud tűnni ezekben. Sőt, ez az általános: szó sincs arról, hogy minden pillanatban érzékelnénk a szabadságunkat, ám folyamatosan élünk vele. A szabad akarat, amibe annyi mindent magyaráznak és okoskodnak bele, egészen egyszerűen azt jelenti, hogy dönthetek a hajlamaim

ellenében. Választhatom azt, hogy valamit nem teszek meg, sarkalljanak rá bár mégoly hatalmas csábítások, szokások és ösztönök. A szabadság csak akkor szűnik meg, amikor elvész a meg-nem-tételnek ez a képessége. Csak ekkor szabadna beszámíthatatlanságról beszélnünk. A szabadság tehát azt jelenti: képes vagyok valaminek a megtételéről lemondani.

Például arról, hogy rosszat cselekedjem – bármit jelentsen is ez az egyes ember számára. S itt kezdődnek a további, többnyire rázó történetek...

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

© Weyer Lili

Rombolás

MAGYARÁZATKÍSÉRLET

Mi, emberek jószerével mindannyian vandálok vagyunk. Méltánytalan a rombolásnak a *homo sapiens*ben mélyen benne gyökerező ösztönéért és öröméért egy germán néptörzset tenni felelőssé, amelyről vajmi keveset tudunk, s amely inkább a mondák, mintsem a valóság birodalmába tartozik.

Lerombolni egy tornyot nagyobb élvezetet okoz, mint fölépíteni. Az építőkockákkal játszó ötéves előre örül a pillanatnak, amikor egyetlen csapással ledöntheti majd a művét. Erre nem valami gonosz szomszéd bujtja föl a gyereket. Csakis magától támad ez a gondolata. A valami létező lerombolását kísérő öröm semmivel nem kisebb annál, mint amellyel létrehozunk valamit. A *homo faber* és a *homo eversor* nem csupán testvérek; e két lélek egyazon kebelben lakik. Az emberek, miként azt történelmük nap mint nap újra bizonyítja, ösztönből cselekszenek.

Ez legtisztább formájában a cezaromán diktátorokban jelentkezik. Szerényebb kifejeződése a közönséges ámokfutó, az öngyilkos merénylő, aki, bár nem minden esetben, de gyakran valamilyen önmagánál hatalmasabb akaratra hivatkozik. Ha nincs módja ölni, tárgyakon éli ki az ösztönét. Hogy egy bútordarabot zúz-e darabokra, egy műalkotást vagy valamilyen templomot, az mellékes. Ő csak azt akarja elpusztítani, amiről úgy gondolja, hogy másként az pusztítaná el őt. A rombolásban lelt öröm, hiába gondolta így Bakunyn és Schumpeter¹, nem mindig teremtő öröm.

Kisebb lépés vezet a pusztítástól az önpusztításig, mint ahogyan azt az egészséges emberelme föltételezi. Az ámokfutók és az öngyilkos merénylők könnyedén megteszik ezt a lépést.

Kettejük közt mindazonáltal olyan különbség van, amelyről hiba lenne megfeledkezni. Míg az első

magányosan hódol a pusztításban-önpusztításban lelt örömeinek, a második olyan közösséget tudhat maga mögött, amely nem csupán támogatja, de nemzi és szüli is őt. Az illető eszmében hívőknek ezt a közösséget, mint egy-egy toronyház-robbantásnál, inkognitóban maradó értelmi szerzők, közvetítők, parancstovábbítók és aktív tettestársak alkotják, no meg a merénylet látványában kedvüket lelő voyeurök, akik, meglehet, maguk is szívesen vettek volna részt az akcióban, csak kerülni akarnak minden kockázatot.

Ugyanez egészen nagy léptékben is igaz. Nem kell pszichológusnak vagy pszichoanalitikusnak lennünk

ahhoz, hogy megértsük, miért vált ki a háború a legtöbb emberből olyan lelkesedést, amelyre nem talál magyarázatot az ész. E lelkesedés kezdetben nem ismer határokat; de amikor már nyilvánvalóan elkerülhetetlen a vereség, még akkor is folytatják a harcot, míg a pusztítás, negatív utópiaként, teljes nem lesz. Nyilvánvalóan léteznek olyan fajtájú kielégülések, amelyekről sejtelmünk sincs, amíg magunk is meg nem tapasztaltuk őket. Ám elég fölkeresnünk egy játszóteret, hogy felismerjük, mily kevésbé idegenek tőlünk az effajta erőszakos késztetések.

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

JEGYZET

1. Joseph Alois Schumpeter (1883–1950) osztrák-amerikai közgazdász-politológus *A gazdasági fejlődés elmélete* című könyvében (1911, átdolg. 1926)

kifejtett teóriája szerint az innováció legfőbb motorja a beállt gazdasági-, illetve versenyegyensúlyt megbontó „teremtő rombolás”.

Példaképekről

„Dr. Meinecke úr példakép-értékűen felelt meg a vizsgán”; „Gyászoljuk Friedrich von Pfannkuchen úrnak, a Szövetségi Érdemkereszt birtokosának elvesztését, aki cégünk igazgatótanácsának tagjaként előrelátásával, fáradságot nem ismerő feladatvállalásával és alkotóerejével teljes személyi állományunk számára példakép volt” – ez egészen úgy hangzik, mintha ezek a példák követésre méltók volnának. Egy példaképet ide, és meg van mentve a pozitivitás!

De mi a helyzet az olyan férfúval, aki – ahogy Ulrich von Hutten mondja – „csak gonoszságban ... hasonlít a példaképére”, aki a leginkább „alávaló példája és rossz példakép volta” által hat? Ritkán eredeti a gonoszság is; nyilvánvalóan ezért nem nélkülözheti a mintákat. Minden közgazdász ismeri a potyaleső típust, és minden bűnügyi szakember a mintamásoló elkövetőt. A hitványságot is tanulni kell. Túlbecsülése lenne az emberi kreativitásnak,

ha azt föltételeznénk, hogy bárki képes lenne a gyilkolást, a mások agyonütését minden alkalommal a nulláról indulva, önerőből föltalálni. Ehhez elődökre van szükség, lehetőleg bizonyos formátummal bíró elődökre, akik tanítómesterek lehetnek. Caesar példaképpül szolgált Napóleonnak, Napoleon Hitlernek, Hitler Szaddám Husszeinek, s még II. Vilmos császár is indíttatást érzett, hogy egyik hisztérikus pillanatában Attiláról vegyen példát.

Adolog természetéből fakad, hogy az epigon nem lehet mindig méltó a mesteréhez. A legnagyobb szörnyetegek között is érvényes a vetélkedés törvénye, minek folytán példaképválasztáskor, ha sehogyan nem tudunk megenni példakép nélkül, a legnagyobb körültekintés javallott.

„Törekvését, hogy fojtson el minden belülről vezérelt, autonóm életet Oroszországban, egész életében

siker koronázta” – mondja Ricarda Huch I. Miklósról. Ezt ugyanúgy mondhatnók Leninről és Sztálinról is. Ugyanerre irányul Putyin becsvégya is.

„S mivel Nagy Péter cár Nyugatról importálta a civilizációt, csakis a Nyugat lehetett minden Rossz kút-

feje, s ebből ők [a szlavofilek] azt a következtetést vonták le, hogy minden Jónak az orosz nép a letéteményese.” A jóindulatú és megvesztegethetetlen Ricarda bizony ezzel is a fején találta a szöveget.

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

© Weyer Lili

Ott fogsz majd sírni

Rejtőzés

„Ott fogsz majd sírni, ahol senki se lát” – szól Szenes Andor dalszövege, és valóban, a síró ember jobbára különvonul, ha tud, elrejtí magát, hogy ne mutakozzon gyengének, érzelmesnek. Vagy éppen elfordul, saját testével, mozdulataival alakít ki magának egy privát teret, melyet sírásával belakhat. Magába temetkezik, szemérmes elbújása, szégyenkezése akár a bűn elkövetőjéé vagy a meztelené, aki bűnét vagy fedetlenné vált szemérmét igyekszik eltakarni. Mintha lenne egyfajta hasonlóság a pőreség és a sírás között, a könnyek furcsamód lemeztelenítik az arcot, fedetlenné válik a belső, megmutatkozik az érzelmek tovább már nem rejtegethetőségében. Kifordul az ember belseje, külsővé válik, kívül-

re kerül, aminek belül a helye, megjelenik, ami a rejtett, sötét bensőben lakozik.

A sírásban egyfajta eksztázis van, a világhoz való viszonyulás sajátos módja, amit megmutat a saját sírás és a mások sírásának tapasztalata közti különbség. Ugyanis amikor mi fakadunk sírva, végül is a világhoz fűződő viszonyunkban áll be változás – avagy áll helyre az eredendő viszony –, a teljes világ- és öntapasztalati struktúra változik meg, úgyszólván „megfordul a világ”. Ennek érzelmi vetülete a valóságtapasztalat emocionális átstrukturálódása,¹ például a szomorúság prizmáján átszűrt világ tapasztalata, a szomorúságban megnyíló világ, illetve e világtapasztalat testet elárasztása és „túlcsordulása” az arcon. A világ szomorúságának felfénylése. A sírás ránk tör, a könnyeink elerednek, még akkor is, ha adott esetben nem robbanásszerű hevevésséggel történik, hanem csendben kezdenek el potyogni a könnye-

Az írást Dudás Attila barátomnak ajánlom, *Bűngyűjtő* című kéziratának sokat köszönhet e szöveg.

ink, nedvesen csillogni a szemünk. Hiszen a sírás, néhány figyelemre-méltó kivételtől eltekintve, lényege szerint uralhatatlan és irányíthatatlan folyamat, „megesik” a síróval és nem az ő intencionált cselekvése. A valóságtapasztalat említett megváltozása ezért mintegy „kívülről” ér minket, az átstrukturálódás a maga spontaneitásában megy végbe. Így saját sírásunkat valójában nem sírásként éljük meg, nem egy sírás-cselekvés végrehajtásaként, hanem érzelmi „kiáradásként”, eseményként a létben. „Sírok” – illet jószerivel csak egy kérdő tekintetre válaszul mondunk, ám az ígének tulajdonképpen – csakúgy, mint például a ’mosolyogni’-nak – csak grammatikai értelemben van egyes szám első személyű alakja.

Mások sírása ellenben „hamisítatlan” sírásként jelenhet meg számunkra, „viselkedésként”, akaratlagos cselekvésként. A gyengeség jeleként, melynek folytán az úgymond „nem bírta visszatartani” a könnyeit. „Ne sírjál”, vigasztaljuk, de e vigasztalás inkább egyfajta tiltás, esetleg fenyegetés, erőszak. Ám a másik sírásának látványa, bármily reakciót is váltson ki belőlünk, mégis azzal a némiképp kényelmetlen felismeréssel szembesít, hogy a sírás, minden fenomenalitásával együtt, elrejt valamit előlünk. Hogy a síró

rejtőzni vágyása egy eredendőbb rejtkezést rejt magába minden akart vagy akaratlan megmutatkozás ellenére. Hogy minden síró arc rejtély, egy kifejezhetetlenség kifejezése. Miben áll ez a viszony? A kérdésre még visszatérünk, ám most a síró testre irányítjuk figyelmünket.

A test sírása és a sírás saját esztétikája

„Fátyolos a szemed” – éneкли Domján Edit. A fátýol, a könnyek függőnye, mely az ő ígéző hangját is beborítja, olyan áttetsző lepelnek bizonyul, mely egyszerre ereszkedik a szem, az arc és a test elé. A sírás a szemekből indulva átterjed az arcra, bevonja a sírás játékába, majd ellepi/elleplezi a síró egész testét is. Mintha a síró szemek tágulnának arccá és testté, a teljes emberi testet szemmé változtatva, átlátszóvá téve a szem, az arc és a test tömör magába zártságát, intakt anyagszerűségét. A sírás nemcsak az egerek itatása, hanem mintegy átítatja a test egészét, áttetsző fátýlat von köré, mely végtére is fellebbenthetetlen, hisz nem alatta van, amit elfed, nem rajta túl, hanem éppen-séggel benne. A könnyes szemben, a telesírt arcban olyan kép tükröződik, mely nem a könnyek árja alatt lebeg, nem odaátról érkezik, hanem ebben az árban jön létre, magában a könnyben keletkezik. A könny eny-

nyiben nem olyan, mint a szem elé tartott napszemüveg, nem az igazi szem megpillantásának gátja, de nem is torzító prizma, hanem a szem egyik lételemének megmutatkozása, pillái alól az arc és a test eredendő világviszonyának megpillanthatósága tör elő. A sírásban nem deformálódik az arc/test, hanem megnyilvánul az az oldala, mely jobbra rejtve marad. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a sírás során elhomályosult szem olyan tükörré válik, melyben a világ minden összemaszatolódása ellenére sem homályosan, hanem kristálytisztán látunk, az áttetsző fátyolszerűség összetéveszthetetlen tisztaságával, a homályosulás mint létállapot és mint megmutatkozás/elrejtőzés felmutatásával. A könnyes szem olyan kristályként működik, melyben a tükröződések potenciális végtelene adódik, a fényt magából kisugárzóva-szétszórvva egy eredendő sokértelműség irányába.

Am a sírás nemcsak könnyeket jelent, hanem grimaszokat és finctorokat is, nyögést, jajgatást, jajveszékelést, artikulálatlan hangokat, szipogást, nyeldeklést, elcsukló hangot, rágást és rázkódást, minden tag sírásba vonódását. A sírásnak saját mimikája és gesztikulációja van, saját mozdulatrendszere, mozgástere, komplett testi viselkedésstruktúrája. Sírnai annyi – mondhat-

nánk Merleau-Ponty szellemében –, mint egészlegesen belehelyezkedni a világba egy emocionális stílusban, kivetülni a könnyek, a hangok, a testtartás és a mozdulatsorok révén a világba. Belefolyjni abba a kihűlt világba, világhidegségbe, melyet a forró könnyeivel küszködő megtapasztal. Eme síráspantomim által megteremtett összefüggés-egész az egzisztencia világgal való súrlódásának képét villantja fel, a sérülést, a sebet, melyen keresztül a síróba ki- és beáramlik világ. De a sírás során e fátylon át szemlélt világ maga is átítatódik könnyekkel, összekönynyeződik mintegy, mint ahogy a rázkódás összehalja a világot, melyet megjelenít, létrehozván egy olyan egyszerre száraz és nedves, merev és zilált, jéghideg és forró világszövetet, mellyel a síró összeszővődik.

A sírásban másfelől úgy mutatkozik meg az arc emberi mivolta, hogy láttatni enged valami nem-emberit is belőle. Az arc alatt meghúzódó pofa, az artikuláció által eltakart félelmetes-artikulálatlan hangszakadék egy ember-alatti, ember-előtti világot sejtet meg az egzisztencia mélyén. A könnyek folyása elmosza az arcvonásokat, vagy inkább olyan alakzatokat vonalkáz bele az arcba, mely újraképzí, mintegy újradefiniálja az emberi arcot, nem annyira az animalisba illesztve vissza, mint az alvás vagy a mámor jelensége, hanem egy arckifejezéseké szilárduló mozgás

elé és mögé, egy kaotikus-amorf, az arc lehetőségeit egyszerre és egymás után váltakozva megmutató állapotba. A síró arc kegyetlen átesztétizálása a hideg-fürkésző tekintet által – „szép, amikor sír” – ezt a minden rendezett, harmonikus szépségen inneni szépséget érti félre és torzítja el az arc és a sírás eltárgyasítása révén. Ez a megjelenés azonban tulajdonképpen nem szép, noha persze vannak olyanok, akik képesek vagy megtanultak szépen sírni. „Szépen”, értsd, a sírás kaotikus-testi összetevőit elrejtve, a vinnyogás és a bömbölés rít hangjai nélkül, a nyál és a takony könnyekkel keveredésének gusztagustalansága nélkül, a remegés és rángatózás csúfságai nélkül, azaz elfedve benne azt, mi lényegének összetevője, miben felsejlik a sírás testbe ékelődése, azt kitöltő tágassága és mélysége. Ám e hatást nem is a sírás fenségessége vagy gyermeki bája okozza, nem a monumentalitás vagy a kicsiny együgyűség megjelenése. Nem megismerő képességeink maximumát vagy minimumát provokálja, hanem a látvány antropomorf és antropometrikus humanitását, a kifejezőképességet és uralhatóságot magát. Sírás esetén éppen az arcban és az emberiben, az uralhatóban, a felelősségünk alá vonhatóan mutatkozik meg az ember archaikus és anonim életbe gyökerezettsége, az emberi nem-emberiből való előlépésének, a pofa arccá szilárdulásának

törékenysége. Az arc „cseppfolyóságára” látunk rá, kifejezéstelenből kifejezővé válására, s e különös mozgás megnevezésére a szép, a fenséges vagy a bájos helyett talán alkalmasabb a *megrendítő* fogalma, mely egyszerre utal a síró arc és az őt szemlélő tekintet kölcsönviszonyára, illetve a rendezettség tünékeny mivoltára.

Szokás azt mondani, hogy egy bizonyos kor után az ember felelős az arcáért. Hogy nyomokat hagy rajta az élettörténete, mely így végül is önnön alkotásának tekinthető, természetesen „hozott alapanyagból”. Az arcokat felszántó barázdák és ráncok, a szemöldök és a száj íve, az orr és az áll tartása, a szemek fényárnyék játékaik mind-mind tanúskodnak a személy életéről, világhoz való viszonyáról. Mindez igaz, ám a sírás jelensége módosít rajta. A fent kifejtettek alapján ugyanis azt mondhatjuk, hogy arcunk kifejező mivoltáért általában véve ugyan felelősek vagyunk, de arckifejezésünk részben mégis túlterjed felelősségünk határán. Pontosabban kívül esik a teljes uralhatóságon, ezért az érte vállalt felelősségnek be kell bocsátkoznia az uralhatatlanba, a tudatosan nem teljesen irányítható és elsajátítható ember-előtti szférába. Sírásban megmutatkozó pofázmányunknak úgy kell hozzánk tartoznia, hogy nem teljesen a miénk, mivel átnyúlik az érzelmeknek kitett preperszonális életfolyamunkba.

A sírás patho-logiája és a passzivitás ünnepe

A sírás lehet erős és gyenge, hangos és halk, sőt néma, hangtalan is. Lehet szípigás, pityergés, sírdogálás és zokogás, bőgés, bömbölés, jajveszélés is. A könnyek folynak és hullnak, potyognak és záporoznak, csordulnak és patakszanak, ömlenek és cseppennek. A szem átnedvesedik, könnybe lábad, az apró könnycseppek krokodilkönnyekké duzzadnak, a siralmak és siránkozások elárasztanak. Egyesek sírva vígadnak, mások nevetésének sírás a vége.

Sír Zeusz, Akhilleusz és Hérakleitosz, Jób és Jeremiás, Mária, Jézus és Mária Magdolna is. A sírás emberi, túlon túl emberi jelenség, de talán még az állatok is sírnak néha, s van, aki a Szűzanya szobrát könnyezni látja.

Ami az érzelmeket illeti, a könnyek egyaránt kifejezhetnek szomorúságot/bánatot, fájdalmat, gyászt, dühöt/haragot, panaszt, meghatottságot/elérzékenyülést, stresszt, feszültséget, megrázkódtatást, frusztrációt, de akár vidámságot, örömet, boldogságot és élvezetet is. Lehet sírni zene hatására és valami hatalmas szépség láttán (esztétikai sírás). Kísérheti a bűnbánatot vagy a vallási tapasztalatot (megtérés, megérintettség, felismerés stb.), míg az

ún. agapikus könnyek, melyekről Augustinus ír, az isten- és felebaráti szeretet-érzést fejezik ki. Néhány embernél, továbbá, beszélhetünk érzelmek nélküli, patológiás kényszersírásról, ezzel szemben mindannyiunk szemébe könnyet csalhat a cigarettafüst és a hagyma, az álomság, az ásítás és a nagy hideg is.

A sírások fent jelzett sokfélesége – az utóbbi eseteket leszámítva – az érzelmek valóságos kavalkádját mutatja, a tipikusan hozzátársított szomorúság mellett az emóciók szétartó sokféleségét. Mintha ez a sokadalom egy olyan általános, önmagában meghatározatlan érzelmekkel túlterheltséget jelezne, melynek érdemes utánagondolni. Van-e valamilyen általános kiváltó oka a sírásnak? Van-e a sokféleség mögött valami egységes alakzat, mely ezekben megnyilatkozik, van-e úgyszólván „lényege” a sírásnak? Ha túllépünk a sírás fiziológiai és pszichológiai szintjének elválasztásán, mely az élettani folyamatok és az érzelmek kettős leírásával operál, és a sírást mint az egzisztencia egészes megnyilvánulását tekintjük, melyben megmutatkozik valami kiváltképpen rá jellemző, úgy továbbléphetünk. Első fokon a *tehetetlenséget* találjuk, azaz az aktív cselekvésre képtelenséget, egyfajta gyengéséget. Úgy tűnik, ez lehet az az átfogó fogalom, mely egybefogja a fent említett érzelmi sokféleséget. Mintha a sírásban megmutatkozna

az általában vett kiszolgáltatottság az érzelmek előtt, legyenek azok bármilyenek is. Egyfajta passzivitás, mely a rajta eluralkodó érzésekkel szemben feladja az ellenállás vagy a legyűrés bármely formáját, megadja magát nekik, hogy aztán a sírás során gáttalanul utat törhessenek kifelé.

Azonban e passzivitás tulajdonképpen nem egyszerűen általános reakció az érzelmekkel szemben, hanem pontosan az *érzelem* általános formája. Az érzés/érzelem maga szenvedés, szenvedőlegesség, a *pathosz* (*passio*) passzivitás, elszenvetés, a legtágabb értelemben vett befogadó magatartás, a szenzibilitás megnyilvánulása.²

A sírás tehát inkább az érzelem mint olyan megnyilatkozása, *pathosz*, könnyben cseppfolyóssá vált világszenvedés. A sírásban végül is nem annyira kifejeződnek az érzelmek, hanem inkább – engedtessek meg e csavarintás – befejeződnek, eljutnak lefolyásuk által a maguk végpontjához. Így aztán minden érzelem sírás, csak éppen nem mindegyik szerzi meg magának sajátlagos könnyeit. A sírás a világgal szembeni szenvedőleges magatartás megmutatkozása, a világ elszenvetése mintegy. Világviszony, mint fentebb a pantomim kapcsán jeleztük, melynek során a világ behatol a szubjektumba, beszivárog, begyűródik,

bemaródik annak belsejébe. A túlaktív (állapotú) szubjektivitás ezért nem képes sírni, míg a passzív rendelkezik egyfajta olyan világérzéssel, világélménnyel, melynek során az őt átjáró világot könnyei által mintegy visszatéríti önmagába. A sírás szubjektuma, ez az individualitáson túli anonim alanyiség a világ médiumává válik, melyben az önnön szövetét felsértve saját magára hajlik vissza. A sírás a könnyek árján önmagába visszaáramló világhoz való viszony alapvető formája, ami engedi megjeleneni, azaz a megjelenésben létrejönni az érzések sokféleségét. Ezért van, hogy nem kifejezi az érzelmeket, hanem szétválasztja azokat, szétszálazza azt, ami a *pathosz*-együttesben egybefonódva adott. A sírás a test érzelmekkel teltségének jele, általa mintegy kifolynak/megjelennek ezek a testből és a testen. A test így eredendően érzelmekkel/könnyekkel telítettnek mutatkozik, mondhatni „könnytartálynak”, *pathoszait* nem annyira felkelti valamilyen behatás, élmény, mint inkább előhívja – akárcsak a mosolyt vagy az örületet más hatások. A sírás a megjelenés mozgása tehát, melyben a megjelenő (a könny) végső soron azonos azzal, ami benne megjelenik (az érzelemmel). Nem rejt el hát semmit, vagy ha tetszik, épp a rejtekezést rejt el, a meghatározatlan sokféleséget.

Meghatottság, testté vált idő

„A barátság, kedveseim, visszafojtott sírás” – dalolja Bereményi Géza szövegét Cseh Tamás. Szép, enigmatikus mondat. Talán a bennünk meglévő állandó sírásra utal, melyet a barátság – jóllehet nem egyetlenként – mintegy visszafojt, felfüggeszt, elodáz. A folyamatos sírhatnékra, melyet nem valamely meghatározott érzelem indukál, például a szomorúság valami miatt, nem is a világ konkrét állapotának siralmasága, bár ez sem lebecsülendő szempont. Inkább életünk egészének, annak legboldogabb, legvidámabb vagy éppen lehidegebb, legérzékletlenebb pillanataival együtt is alapvető sírásba hajlásáról van szó, a világhoz való eredendő síró odafordulás viszonyáról.

Schopenhauer azt állítja,³ hogy a sírás saját énkünk iránti részvét, azaz tulajdonképpen önszeretet, magunk felé fordított *agapé*. Ennyiben az erőszönösségének és az *agapé* önzetlenségének kapcsolódása és keveredése, akár csak a barátság, a *philia*.⁴ A részvét végső tárgya pedig nem ez vagy az a szenvedés, hanem maga az emberi sors, a végesség.

Sírás és barátság – e látszólag távoli jelenségeket, úgy tűnik, a véges emberi lét tapasztalata és a minden

szenvedésen túli *pathosz* rendeli egymás mellé. A szenvedőleges világviszony passzivitása a halállal szembe-sít, mintha minden egyes sírás, még ha boldogító örömből származik is, magába rejtene valamit a gyászból, a barátság pedig a végső soron elodázhatatlan, ám minduntalan tapasztalattá érlelődő elmúlás időleges félretolásának bizonyulna. Merthogy a síró szem végső soron az „elmúlás érzékszerve”, a folytonosan eltűnő regisztrálása. Talán a *meghatottság* fogalma fejezik ki legpontosabban azt a minden sírásban ott megbúvó hatásnak kitett elérzékenyülést, mely a könnyeket egyfajta *testté vált idő* jeleiként állítja elénk. A meghatódásban és meghatottságban a sírás eredeti időélménynek mutatkozik, az időhöz való olyan nem-teoretikus viszonyulásnak, mely – mint kifejtettük – a maga meghatározatlanságával a belőle felfakadó és érzelmeké konkretizálódó érzések forrása.

Ennyiben a sírásnak melankolikus/nosztalgikus karaktere van, a minduntalan eltűnő világ feletti rezignált tünődés hatja át, miért is legmélyebb természete szerint folytonos búcsúzást takar. Mindez ott lappang még a reménytelen sírásban is, ám itt nem a jelen, hanem az eljövő tűnik el, hogy e jelent eltörlő jövő elmúlása/eltörlődése legyen a tapasztalat tárgya. És ott lappang abban az elnevezetlen sírásban is, melyet nem a jelen vagy a jövő elmúlása

vált ki, hanem az eleven múlt elmúlása, hogy belőlünk kitörlődve a halált termelő emlékezet és felejtés játéktérébe illeszkedjen. Ha már nem fáj valami emlék, minek még fájnna kéne, mégis ottmarad bennünk, ha a boldogító visszaemlékezés a puszta tények konstatálásává hűl ki. Vagy mikor egy túl sokszor mesélt saját élmény komplett narratívává válik és elveszti sajátlagos jellegét. Saját múltbeliségünk válik le ilyenkor rólunk, hogy útnak induljon testünk mélyének szövevényes útjaira.

A sírás így az elillanó idők soha teljesen nem tudatosuló tapasztalata, az elszenvedett világ eltűnése és annak homályos sejtelve, hogy hiábavaló törekvés az érzelmek által e folyamatot megállítani. Hogy a tudat által állandónak vagy folyton változóknak, de mindenképp megérintettnek, ha nem egyenesen megragadottnak tudott lét az érzésben olyannyira képlékenynek mutatkozik, hogy hiába az érzelmi visszacsugárzás a szubjektumon át, a be- és kiáramló világ a sírón keresztül nyomokat hagy csak maga után, a teljes kiüresedés és kifosztottság állapotát. A sírásban a részvételtjes szeretet mellett, ahogy Schopenhauer is észreveszi, a képzelőerő és a *reflexió* működik, nem egyszerűen a szenvedés ténye okozza, hanem a szenvedés *képzete*. Ám a seb, melyet a világ ejt a

szubjektumon, a rajta hagyott nyome reflexió irányíthatatlanságáról és törékenységéről tanúskodik.

A sírás babanyelve

„Ideje van a sírásnak és ideje a nevetésnek, ideje a jajgatásnak és ideje a táncnak” – mondja a Prédikátor (3,4). A sírás sajátos ideje, *kairosza* az a megfelelő pillanat, mikor megnyílnak a könny csatornái, miként az egeké az eső közeledtével, hogy kicsorduljon, kiáradjon a bensőt folytonosan átítató folyadék. Mert valóban ideje van a sírásnak, mely maga is az idővel szembeesít, s e szembeesítés különös példája a kisgyermek sírása. Megszületettségünk, gyermeki létünk ősmúltként olyan alapzata minden időtapasztalatunknak, mely sohasem volt jelen. Feltétlen feltétele bármiféle viszonyulásunknak az időhöz, minden múltunknak, jelenünknek és jövőnknek, ám ilyenként nem az idő rendjébe illeszkedik, inkább az idő hasítódik ki belőle.

A kisgyermek sírása lehet dühös vagy fájdalmas, ám noha folytonosan ki van téve az éhségnek és a fájdalomnak, könnyeket még nem ismerő babasírásával mégsem pusztán *jelzi* e megpróbáltatásokat, hanem az anyjával, apjával s rajtuk keresztül a világgal való kommunikáció általános formáját valósítja meg. A *sírás nyel-*

vét sajátítja el legelébb, majd a mosolyét, nevetését és gügyögését, hogy később szép lassan, fokozatosan szabadítsa ki ezekből a beszédét. A sírás babanyelve, mely talán az énekhez áll legközelebb, egyfajta ősvizonyulás a világhoz, a világ még távolság nélküli jelenléte a gyermekben, aki minden jelzésen túl és innen szinte azonos a maga sírásával, egész kis lényé feloldódik benne mintegy. Ez a szubjektum és objektum dichotómiája előtti állapot, közel lévén még a magzat hangtalan vízben lebegéséhez az anyaméhben, testében őrizi az onnan való kivettetés, azaz a világra jövetel megrendítő emlékét. A distanciateremtő beszéd és a tárgyiasító tekintet tevékenységétől mentes, úgyszólván túl közeli világviszony ez, precízebben fogalmazva mindenféle világ felnyílását megelőző alaphelyzet. Az emberi lét ebből bontakozik ki, a sírás nyelve által kitöltött és felrajzolt állapotból, egy úgyszólván telesírt babavilágból. Embernek lenni tulajdonképpen annyi, mint szüneteltetni olykor a folytonos sírást és időlegesen megvigasztalódni a sírás különféle pótlékai, mondjuk a beszéd és a gondolkodás révén. Végül is ezért elengedhetetlen feltétele az emberi létezésnek a barátság fent említett jelensége. Noha a seb, mit születése okozott, sohasem gyógyulhat, mivel tulajdonképpen ő maga ez a seb, a felnőtt ember könnyeit felszárítva minduntalan elfedi mind-

ezt. Ám mikor ideje elérkezik, újra előtör belőle.

A szem tanúja és a helyettesítés

A másik számára megnyilvánuló arc és sírás látványa felveti a sírás tanújának – már ha van ilyen – kérdését. Merthogy nemcsak szemérmes sírás fordul elő, de a sírás lehet fegyver is, melynek során a manipulatív, szándékosan síró mintegy revolverezi az őt nézőt. Azt mutogatja, hogy elrejt valamit, valami „mérhetetlent”, aminek a sírás csupán jele. „Kibírhatatlan fájdalmat, óriási érzelmeket”, melyek vádként nehezülnek a szemlélőre, aki így tanúból vádlottá válik, a fájdalom okozójává, de legalábbis enyhíteni képtelen cinikus nézőjévé. „Sírok! Miért nem csinálsz már valamit?!” – provokál tekintetével a hiperreflektált síró, és a mit sem sejtő néző zavarodott, szégyenteljes tekintettel áll ott. Ez a rafinéria több szempontból is összezavarja a képet, mert számító módon fellépve kiaknázza a sírás jelenségében valóban meglévő kétértelműségeket.

Hiszen, mint láttuk, a sírásban tényleg van reflexió, ám nem a tudatos tervezés értelmében. A morálisan vádló, manipuláló síró éppen a sírás egyik lényeges oldalát véti el, aktív cselekvő akar lenni ott, ahol inkább az uralhatatlannak, a passzívnak van

helye. Ám talán még ennél is fontosabb, hogy kihasználja azt a zavart, melyet a sírás mindenképpen kelt a szemlélőben. Érdeemes ezt alaposabban is szemügyre venni. A sírás – akárcsak az arc – feleletkényszer a szemlélő számára, még akkor is, ha semmi köze a sírást kiváltó okokhoz. Az érzelm kifejezés érzelmfelkeltés is, bevonódást eredményez, semleges pozíció vele szemben nem lehetséges, az ilyennek tűnő viszonyulás maga is reakció, elfojtás, védekezés a túl sokkal, a túl intenzívvel szemben. A sírás így a távolléttel szembe-sít, egyszerre távolít el és hoz közel, a síró szem tanúja ezt a kettős mozgást tapasztalja magán. Idézzük fel ismét az ismert reakciót: „Ne sírj!” A sírás látványa vegyes érzelmeket és feszültséget kelt, ezért próbálják sokan dühösen megszüntetni. Sőt a fájdalom megmutatkozása kifejezett agressziót is eredményezhet, szadisztikus, tehetetlen reakciót, mely éppenséggel a szenvedés fokozására tesz kísérletet. „Ha már sírsz, és ezzel zavarba hozol, legyen rá igazi okod, és sírjál igazán.”

Sírás szemtanújának lenni tehát a leginkább zavarba ejtő dolgok közé tartozik. Megpillantani a könnyekben a külsővé vált belsőt, meglátni az arcban a belsővé vált külsőt – mindez különös tapasztalat, mely a szemlélőt saját maga sírásnak kitettsége felé löki. A síró látónak szintén sírhatnékja támad, legfeljebb nem

enged neki. Ám mindez nem a pusztán ragadósság miatt van, mint az ásí-tás esetében, de nem is feltétlenül az empátia vagy szimpátia jelenségével állunk szemben. Hanem akárcsak a nevetésnél, mikor a nevető arc még abban a kényelmetlen, mondhatni nevetséges szituációban is nevetésre ingerel, melyben fogalmunk sincs a nevetés tárgyáról, úgy a sírásnál sem szükséges a sírás kiváltó okainak ismerete vagy éppen az együttérzés felkeltődése, hogy szánk sírásra görbüljön.

Igazából a síró magát siratnánk, ha tudnánk, ámde ez oly ritkán sikerül, mint ahogy saját sírásunk elé is job-bára gátakat emelünk. Szemben a gyermekkel, aki képes megcsodálni, próbálgatni a sírását a tükör előtt, mi magunk kívülről tekintve önmagunkra, mások feltételezett meg-döbbsent tekintete előtt elfojtjuk sírásunkat, melyet így mi magunk sem vagyunk képesek elviselni.

Ámde tükörbe nézve nemcsak mosolyogni, de sírni sem lehet. Így aztán szükségünk van olykor azokra, akik átvállalják tőlünk a sírást és képesek helyettünk sírni. A színész-re, a siratóasszonyra, de kiváltképp az énekesre, mint Jacques Brel, aki sír és izzad, miközben a *Ne me quitte pas*-t énekli – és könnyei a mieink helyett folynak. Kényes mesterségük egyfajta aszkézis, látszólag értelmet-

len cselekvés, hisz tulajdon könnyeiket adják másokért. Testvéreik ők a búskomor neveltetőknek, akik épp fordítva, önmaguk nem nevetnek, hogy minket felvidítsanak, jókedvüket adják tehát másokért. Helyettesítések, átvállalások, visszajára fordult hatások kusza szövevénye áll előttünk, mely a néző szerepéről gondolkodót egy meghökkenítő kérdéssel szembesíti: vajon nem helyettesítünk-e mi is valaki mást, mikor mégiscsak sírva fakadunk? Vajon nem pótlék és színjáték-e szükség-szerűen minden könnyezésünk? Talán saját érzelmekre és sírásra képtelen véges önvalónk helyett és felett fakadunk sírva?

Idősűrités, hazatérés

Merthogy a sírás során mintha egybesűrűsödne életünk. Minden csepp könnyünk felidézi az összes többit és össze is kapcsolódik velük, létrehozván a tudat egy különleges, nem-reflexív állapotát. Mindegyik sírásunk játékba hozza az egészet, a hozzájuk kapcsolódó érzésekkel együtt, újratemti a sírás állapotát és különleges világát, melyről – noha a háttérben mindig is jelen van – egyébként jóformán semmit sem tudunk. Az idő egyfajta sűrítése történik a tudatban, a *pathoszok* élettörténetbeli megjelenéseinek egymásra torlódása, rejtett és nyilvánvaló kapcsoló-

dások olyan érzések között, melyek életünk idejében akár meglehetősen távol helyezkednek el és amúgy talán nincs is közük egymáshoz. A sírás egybegyűjti és újrarendezi ezeket, régmúlt szomorúságokat idéz fel, hoz a jelenbe és kapcsol valami friss örömhöz, tegnapi félelmeket tol vissza az évtizedekkel korábbi gyönyörök mellé. Mint mikor egy zenei dallam hirtelen feltámadó, ok nélküli szomorúságot kelt bennünk, s a tudat mintegy keresgélni kezdi az érzelemhez a megfelelő életeseményt, hogy magát rendezett egésznek, az érzelmet pedig adekvátnak tudja, úgy a síró tudat is önkéntelenül végigpásztáz a bennünk található teljes érzelmi skálán, hogy kiválasszon valami számára megfelelő *pathoszt* és egy másikkal viszonyba hozza. Ezekben a koncentrált állapotokban a teljes „érzésállományunk” aktivizálódik és felforgatja az érzelmezháztartást.

Ez az érzésáradás a beszédelőttibe vet vissza, melyet testünkbe ékelődve magunkkal hordozunk. A sírás beszédkerülése, beszédidogensége ebből származik, nem az érzelmek úgynevezett kimondhatatlanságából. Hisz végül is nincs mit kimondani, mert akkor az egész létünket kéne kimondani. Az pedig lehetetlen. Könnyeink által hazatérni vágyunk hát oda, honnan egykor kiűztünk.

JEGYZETEK

1. „Az emóció a világ felfogásának egy bizonyos módja” – mondja Sartre. Ld. J-P. Sartre: Egy emóció-elmélet vázlata (in *Módszer, történelem, egyén. Válogatás Jean-Paul Sartre filozófiai írásaiból.* Gondolat, Budapest, 1976. 62.).
2. „...az emócióban a tudat által irányított test változtatja meg a világhoz fűződő viszonyát annak érdekében, hogy a világ megváltoztassa minőségét” – írja Sartre, majd levonja a következtetést: „Emóciónak nevezzük tehát a tudat hirtelen belezuhanását a mágikusba”. Az emóció olyan világban-lét, melyben a dolgok távolság nélkül adóttak a tudat számára.
- Ld. J-P. Sartre: Egy emóció-elmélet vázlata (in *Módszer, történelem, egyén. Válogatás Jean-Paul Sartre filozófiai írásaiból.* Gondolat, Budapest, 1976. 68., illetve 88–89.) Mindehhez hozzátehetjük, hogy az emócióban feltáruló világ éppolyan eredeti, mint az emóciómentesben, nem annak pusztán módosulása vagy torzulása.
3. Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet.* 67. §. (Európa, Budapest, 1991. 493. skk.)
4. A szeretet fajtáihoz lásd pl. André Comte-Sponville: *Kis könyv a nagy erényekről.* (Osiris, Budapest, 2001. 265. skk.)

A Stúdió K keres

664 jóbarátot és ismeretlent, aki képes és hajlandó fejenként 10.000 forintnyi adománnyal segíteni.

A Parlament november 13-án elfogadta a Gazdasági Bizottság TAO törvényre vonatkozó módosítási javaslatát, így a TAO támogatás kedvezményezettjei közül kikerült az előadóművészet. Maradt a sport és a film. A módosítás 2019. január 1-én lép hatályba, így már a 2018-as jegybevételből számolt és 2019-ben lehívni tervezett TAO támogatás sem érvényesíthető.

Ez a jogszabály-változás expressis verbis 10 millió forintnyi lyukat ütött a Stúdió K idei évadának a költségvetésében.

Az adományokért azt tudják cserébe felajánlani, amit eddig is nyújtottak – magukat és az előadásukat. Illetve adományigazolást mindazoknak, akik tudnak vele némi adót optimalizálni. Az adományozók neveit pedig (mintegy) aranyba foglalják és bekeretezik az előcsarnokban – mindenkiét, aki hozzájárul.

Kedvezményezett: Stúdió K Alapítvány

Számlaszám: 16200106-11615787

Bank: MagNet Magyar Közösségi Bank Zrt.

Közlemény: adomány

Adományigazolási kérelem: studiok@studiokszinhaz.hu

© Weyer Lili

Mesterházi Mónika

A HALÁLOD TÉNYE

A haláloed ténye egy zipfájl, amit letöltöttem,
de még nem csomagoltam ki az agyam
megfelelő területein. Közelíték hozzá,
mikor eszembe jut, nem fogod látni,
hogymint raktam a szekrényben,
vagy vigyázni akartunk, nehogy a kutya
összeugráljon, amikor hazajössz.
A kutya jól van, csak szorong, pedig
a vacsoráját megkapja akkor is,
ha a vacsoracsengengetés este hétkor
a kórházi szekrényben elzárt
mobilodon hiába jelez. Mi itt
megvagyunk, úgy csinálunk,
mintha sokféle szerepedet betöltve
csak épp kibekkelnénk, míg hazajössz.

HELYZETJELENTÉS

Az iskolában tanultakból,
beleértve a doktorit,
a számolásnak veszem hasznát,
hány oldal hány nap hány forint,

hány év az élet, mennyi jut
majd öregkori hónapokra,
sikerül-e munkával kihúzni,
vagy jön a bukta,

rajzfilmalak, menni tovább
rendületlenül egyfele,
kis spéttel, ámde akkor aztán azonnal
zuhanni le –

Mesterségemhez híven (és ez persze
kicsit morbid),
úgy képzeltem, a halál a székről
majd lefordít,

és a szemükbe röhögök:
mit izgatott
sok minden más, amire
most már jobban ráláthatok,

ha nincs is kedvem: hogy lejtősebb lesz
az a terep,
és míg a látvánnyal
mégiscsak szemezgetek,

a talpam alatt sok kis kő
görög,
és sietni is kell
az adott feltételek között –

Annyi viszont innen is
belátható,
hogy a számolás szokás szerint,
prokrasztináció,

és akkor mégiscsak marad
a nézés, tehetetlen,
egy persze több ismeretlenes
egyenletben –

© Weyer Lili

Törvényjavaslatok

Törvényjavaslat a levegőhasználati díj bevezetéséről

Az emberiség, kedves képviselőtársaim, a Jóistentől ajándékba kapta a földet, a vizet, a levegőt és minden egyebet, és amíg Ádám, Éva sugalmazására, nem evett az almából, rendben is ment minden. Mára azonban a földek, a vizek és a levegők nagyrészt elfogytak, ezért további felhasználásuk érdekében a használatukat korlátozni kell.

Hazánk termőföldben és vizekben gazdag, ám levegőben szegény helyen terül el, ezért a levegőhasználati díj bevezetése sürgős és halaszthatatlan. Minél mélyebben fekszik egy terület a tengerszinthez mérve, annál magasabb fölötte a légoszlop. Az Alföldön magasabb, mint az Északi-középhegységben, utóbbi helyen tehát ritkább a levegő. A ritka levegőben a por is ritkább, vagyis egészségesebb, amiért világszerte többet kell fizetni, mint az egészségtelenért. Javaslom, hogy ez nálunk is így legyen.

Amióta elfoglaltuk a Kárpát-medencét, szomszédaink előszeretettel mérgezik a folyóinkat, a levegőnket pedig elszívják előlünk. Ezért nálunk a levegő drágább, mint másutt. A levegő használatáért, amíg az egyéni légmérők megtervezése és gyártása – magyar szabadalom alapján – meg nem indul, átalánydíjat kell fizetni.

Tudjuk, hogy a nyugdíjasok tüdőkapacitása kisebb, mint az egészséges fiataloké, ők kevesebb levegőt használnak, aminek az átalánydíjban is meg kell jelennie. A hat évnél idősebb, harminc évnél fiatalabb egyének levegőhasználatára a legintenzívebb, tehát az ő átalánydíjuk legyen a legmagasabb, amit az állam hitelezzen meg. A törlesztést az első fizetéstől kezdve a bérből,

ennek híján közmunkával, ennek hiányában katonai szolgálattal kell törleszteni harminc évig.

Értékes oxigént lélegzünk be, és káros széndioxidot lélegzünk ki, a kilégzéssel tovább rongálva mindannyiunk közös levegőjét, és emelve a globális felmelegedést. Akik beiratkoznak a kilégzést csillapító, államilag szervezett jogatanfolyamra, amelynek díja kedvezményesen 40.000 Ft + áfa per hó, azoknak az átalánydíja csökkenthető. Akik sikeres légzővizsga révén oklevelet szereznek a kilégzésük legalább 50%-ra való mérsékléséről, az átalánydíj felét fizetik. A kilégzés teljes elmaradása az átalánydíj törléséhez vezet; az ilyen magyar emberek a levegőhöz ingyen jutnak hozzá.

Az egyéni be- és kilégzésmérők sorozatgyártásával az átalánydíj helyébe végleges szabályozás lép érvénybe. Ezek a légzésmérők a nap 24 órájában szünet nélkül fognak mérni, a méretük nem lesz nagyobb egy digitális hallókészülék átlagméreténél, és ugyanúgy a hallójáratba – a legbiztosabb rejtekhelyre – kell majd őket behelyezni. Akinek a hallójáratba sérült vagy hiányzik, hatósági engedéllyel más testi rést is használhat e célból. A légzésmérők hitelesítését és évi leolvasását állami cég végzi. Amennyiben az év végi leolvasáskor túlfogyasztás jelentkezik, a személyes átalánydíj megfelelő emelésére kerül sor. A díj megállapítása ellen a leolvasó cégnél lehet fellebbezni, a másodfokú határozatot a felállítandó Levegőhasználati Döntőbizottság hozza meg.

A légzésmérő elvesztése a légzésre való jogosultság elvesztésével jár. A légzésmérők kiosztásakor a magyar állampolgárok az új szabályokról felvilágosító egységcsomagot fognak kapni. A légzésmérőket és az egységcsomagot a körzeti légóparancsnokságokon lehet majd igényelni és felvenni, ezek email-címéről a magyar állampolgárok időben kapnak értesítést.

Dum spiro, spero, tartja a közmondás, magyarul: míg lélegzem, remélek. Aki a lélegzést mégis abba kívánja hagyni, és erről írásban nyilatkozik, az a légzésmérőt szintén megkapja ugyan, és az érte lerovandó vételárat szintén köteles befizetni, de a készüléket azonnal visszaadhatja, és a vételár 80%-át készpénzben visszakapja.

A légzésmérő árának állami támogatásáért a felállítandó Légzésügyi Hivatalhoz lehet majd folyamodni, amelynek email-címét a magyar állampolgárok meg fogják kapni. A Légzésügyi Hivatal a Levegőhasználati Döntőbizottság fennhatósága alatt, miniszteriális keretek között fog működni.

Az egyéni spirométerek megtervezésére, gyártására és terítésére a Légzésügyi Hivatal záros határidőn belül közbeszerzési pályázatot fog kiírni. Amíg az egyéni spirométerek kiosztása meg nem történik, mindenki kénytelen úgy lélegezni összevissza, mint eddig, de az átalánydíjat egy évre előre köteles befizetni. Az első befizetési határidőről és a díj összegéről a Parlament legközelebbi ülészsaka dönt.

Kérem képviselőtársaimat, hogy javaslatomat támogatni szíveskedjenek.

Lakosságcsere a mobilitás elősegítése érdekében, javaslat

Történelmünkben nem ismeretlen fogalom a lakosságcsere. Az eddigi lakosságcserek (a tatárok elől menekülő jászok és kunok befogadása, a törökök elől menekülő szerbek letelepítése, a svábok befogadása, majd a XX. század közepén a Galíciából beszivárgó izraelita, valamint a sváb származású állampolgárok kiszállítása, majd 1945 után a szlovák és magyar lakosság kicserélése) határon túli területek bevonásával történt. Mostani javaslatunk határon belüli területeket érint, ezért külpolitikai következményekkel nem jár, Brüsszel és az ENSZ nem szólhat bele, kormányunk szabad kezet élvez.

A lakosság mobilitása a nemzetgazdaság fejlődésének záloga, az elmara-dott régiók felemelésének feltétele, az ipartelepítés és a mezőgazdaság egyensúlyának szabályzója, a belső piac növekedésének alapköve. Ezért azt javasoljuk, hogy a Kormány a mobilitást belső lakosságcserevel oldja meg.

A legegyszerűbb a Dunántúl lakosságát az Alföldre, az Alföld lakosságát a Dunántúlra, Buda lakosságát Pestre, Pest lakosságát pedig Budára telepíteni. Az ingatlan- és ingatlanszármazékok nem vinnék magukkal, az új szálláson úgyis megkapnak mindent. Az áttelepítést a lakosság erőszakmentesen meggyőzésével célszerű végrehajtani. A költöztetés előtt a karhatalom létszámát a negyvenszeresére célszerű emelni, hogy a költözésben mind a hadsereg, mind a rendőrség, mind a határőrség, mind az önkéntes segéderők a tanácsaikkal, és fizikailag is segíteni tudjanak. A költözők mintegy harmada utazna közösségi közlekedéssel, a többiek gyalogosan vagy kerékpáron tennék meg a maximum 300 kilométeres, minimum két kilométeres távot régi lakhelyüktől az új lakhelyükig. A költözők dolgát rendkívüli módon megkönnyíti, hogy új lakhelyén mindenki a készbe költözhet be. Ennek érdekében a lakhelyek (házak, lakások, szobák, fészerek, sufnik) összeírását és államosítását időben el kell végezni, az ingóságokat listára kell vezetni, és

hatóságilag le kell pecsételni. Az ingóságok őrzését az önkéntes segéderők biztosítják, a helyi kormányhivatal az önként jelentkezőket karszalaggal, mozgó ülőkével, valamint egy napi étellel látja el. Az ingóságok civil fényképezését nem kell megtiltani, de per esetén csak a hivatalos személyek által készített felvételek használhatók fel.

Új lakhelyükön a magyar emberek azonnal be tudnak illeszkedni, mivel a szakemberek velük együtt költöznek az egyik helyről a másikra. A polgármesterek és egyéb önkormányzati tisztségviselők nem költöznek el a többi magyar emberrel, hanem – helyismeretüket hasznosítandó, és az egészségtelen összefonódások elkerülése érdekében – a régi választókerületükben, városuk adott kerületében, falvukban, tanyájukon vagy egyéb területükön maradnak. Ugyanez érvényes a még hazánkban maradt orvosokra, valamint a karhatalom helyi képviselőire. Magyarán: a háziorvosát, a házipolgármesterét és a házi rendőrt senki sem viheti magával.

Az új lakhely kijelölését az e célból kinevezett Főbizottság végzi. A Főbizottságnak törekednie kell arra, hogy a magyar embereket semmiféle kár ne érje, és előző lakhelyük minőségének megfelelő, vagy annak minőségénél a tízes listán maximum csak 7 ponttal kedvezőtlenebb besorolású új lakhelyet kapjanak. A nem magyar emberekre a lakosságcsere nem vonatkozik, az ő számukra a Kormány ideiglenes, komfortos kényeserlakhelyet jelöl ki határozott vagy határozatlan időre. A Főbizottság döntése ellen fellebbezni a Főbizottsághoz lehet. Jogvita esetén a Főbizottság dönt.

A költözés során a családokat nem szabad szétszakítani, de ha mégis kis mértékű kavarodás áll be, a gyermekek, az általános iskolások, a nők és az idősek ellátása, sebeik bekötözése, fejük fölé sátortető emelése vagy esernyő tartása kötelező állami feladatnak minősül, és végrehajtásáról a karhatalom gondoskodik. A csecsemők számára a karhatalom anyatejet és tápszert, a nyugdíjasok számára pedig kiszáradás elleni infúziót és műfogsort előre készletez.

A vándorlás közben várható fokozott természetes elhullás ellensúlyozását a tábori körülmények között elkerülhetetlen szabadabb életvitel, az egymást korábban nem ismerő egyedek között kialakuló vonzás fogja biztosítani. A beltenyészet kialakulásának veszélye minimálisra csökken, ami fölösleges kórházi beruházásoktól mentesíti az államot.

Az ismeretlen apától származó gyermek szülőanyja a gyermek tizenhét éves koráig kapjon minimálbért, valamint bekeretezett dicsérő oklevelet.

A leányanyákkal házasságra lépő nevelőatyák házasságuk első tizenöt évében a minimálbér hetven százalékára legyenek jogosultak.

Az iparvállalatok nélkülözhetetlen szakmunkásai eredeti lakhelyükön maradhatnak addig, amíg a megfelelő képzettségű új dolgozókat kiképzik, ha a költözés alóli mentességet a vállalat kéri. A kérelmet benyújtani jogosult vállalatok listáját a belügyminiszter és az ipari miniszter javaslatára a Kormány hagyja jóvá. A szakmunkásoknak a családtagjaiktól való távollétért állami pótlék nem jár.

A lakosságcsere útvonalai azonosak az egy és két számjegyű utakkal. A vándorló magyar emberek ellátása céljából minden 5 kilométeren gulyáságyút kell felállítani, minden második kilométeren víz- és kétszersült, 30 kilométerenként pedig lekvár és házipálinka vételezhető.

Az átmeneti táborhelyeken hivatásos és amatőr regélők, népi zenekarok és népi táncgyűttesek adnak műsort, a tábortűz köré gyűlő magyarok lelkét felderítik, őket megénekeltetik és megtáncoltatják. A vándorló életmódra visszatért magyaroknak a vadon élő szürkemarha hajtását és részükre a hajdú megszólítást engedélyezni kell. Öt kilométerenként nagy méretű kivetítők állítandók híradás és mecscközvetítés céljából, minden tizenkét kilométeren műfüves kispályás futballpálya létesítendő. A labdákat és stoplis cipőket őrző, valamint az élelmiszerjegyek kiosztására feljogosított szertáros a pálya méretétől és jellegétől függően békeidőben civilként, lakosságcsere idején főhadnagyként, századosként vagy őrnagyként szolgál. Az éjszakai szállásként szolgáló stadionok őrségének parancsnoka a haderő hivatásos tisztje. A stadionok este 10 óra és reggel hat óra között zárva tartandók.

A lakosságcsereének jóval nagyobb a haszna, mint a kára. A negatívumok között a termelés, a szállítás és az oktatás esetleges akadozását említhetjük. Az egyik börtönből a másikba szállított rabok szökdősése a vándorlás alatt kivédhetetlen. Ezt az előre látható jelenséget spontán amnesztiának tekinthetjük, amelynek révén az életrevalóbb rabok visszailleszkednek a szabad társadalom életébe, a drága börtönellátást csak az élhetetlen gyengék fogják igénybe venni a továbbiakban, akiknek elegendő a korábbi fejadag felét-harmadát adni, ami az állam költségeit jelentősen csökkenti.

A magyarságnak vérében van a pusztai vándorlás, a külterjes állattenyésztés, és csak a Kárpát-medencében talált savóvérű, letelepedett szlávok szoktatták rá eleinket a röghöz kötött élethez. Most alkalom nyílik arra, hogy

a régi nomád virtushoz a magyarság szabadon, saját elhatározásából végre visszatérjen.

A néhány napos vagy néhány hetes, olykor pár hónapos vándorlás alatt az elismert vallások papjai, lelkészei és rabbijai az út mellett eleve megtalálható dombokon, vagy a sík vidéken e célból emelt mesterséges kiemelkedéseken szabadtéri misék formájában teljesítik hivatásukat, és felelnek meg a magyar nép hitbéli igényeinek. A pogány vallások hívei a maguk rítusait szintén ezeken a dombokon élhetik meg, a keresztény szertartások előtt vagy után, esetenként a szünetében, néha pedig, többségi kívánságra, összevonva.

A költözés előnye, hogy társadalmi mobilitást ösztönzi, a magyar emberek alkotó energiáit huzamos ideig leköti, fantáziájukat élénkíti, jövőbe vetett reménykedésüket erősíti, ezáltal az évezredes magyar átkot, a néptől idegen, kívülről diktált pesszimizmust kiiktatja. Sose feledjük a népköltészeti ihletésű szép magyar siratóének jó tanácsát: „derűs néplélekkel könnyű a haladás!”

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

HAGYJA A POSTÁT MÁSRA!

Legyen a 2000 folyóirat pick-pack előfizetője, vegye fel a lapot a Magvető Cafében, s legyen az Öné 11 szám féláron!

Utaljon 3500 forintot számlaszámunkra:

K&H Bank Zrt.,10201006-50165757-00000000

S írja meg nevét a ketezer.lap@gmail.com címre.

Előfizetésével a lapot segíti, Önnek pedig pompás olvasmányokban lesz része!

Köszönjük!

Sokacz Anita

VISZNEK NÉVTELEN RENDSZEREK

Ha messzire méysz, nem hallom
a zenét. Pedig a hangod, a hangod,
hunyt szemű kutyát, kivezet
a világra. Harmóniát nem török,
kenyértestet, pillanatot. Osztunk
nedveinkből szőtt szobát. Hidegkezü égtől
áldást nem várok, ostyákra köpök.
De a szemed, a hangod, a hangod,
világokat keverő Tejút-köldököd:
életed mindegyikben volt már.

Úgy lesz minden, ahogy írtad. Az elején
csak nézzük az utat, lábunk alatt meddig visz
el a mozgójárda. Ha már eleget túrtünk
rossz napoktól, majd vissza meztelenül
időutazó-öreg szívvel. Úgy lesz minden,
ahogy írtad, nyelvünkre fordítjuk
a Búcsú úti havat, kipörgött galaxist,
közepén két tüzes lehelet játszik
időben görbülő jó lélekkel.

ABLAKOS

Kivéreztetem a sötétet. Hagyjon el
a szédület pörgős szoknyája, a Borzongás
utcába forduló kopogós cipő. A seb helye
átlátszó ablak legyen, üveget kísértsen.
Kívülről néztek be, ne bentől fel, ahol hiába
keresném a felejtés lehetőségét.

*

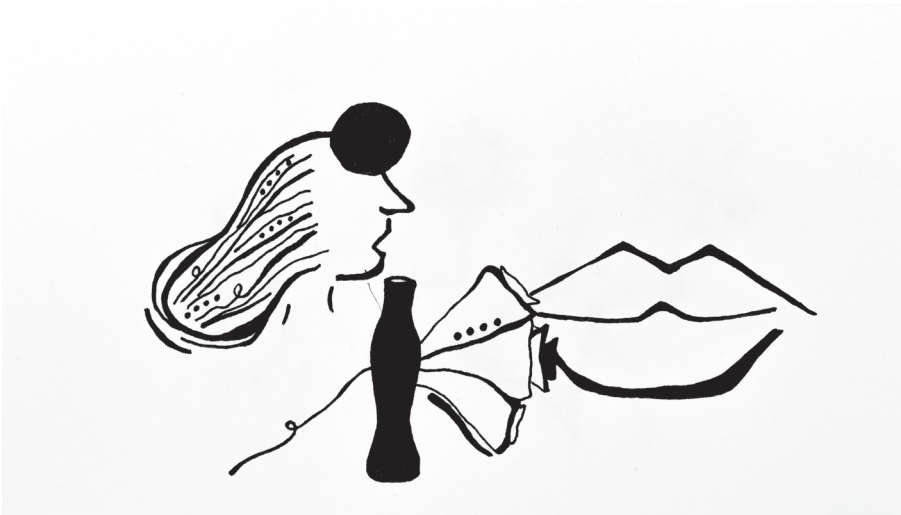
Porral gyűlt szemekkel állnak bennem bolyongók,
kövéren, mint egy parancs. A forró szülőföldről
hozták hangjukban az ámitást: ne felejtsem,
katonás törvényeiket dúdolják szüntelen,
hosszan nyúló testtel, mint a befogadott évek,
mályvás horizontba lógnak. Ettől inkább merültem,
ismerős így lett a mélység, amibe más nem fért:
az érintést úgy értsem, ahogy idegen nyelveket.

*

Belátni, hogy meghajoltam az előtt,
aki meg sem történhetett volna. Napkeltére
süllyedt kényelmes ágyba, megvetett
közönybe. A véget nem érő reszketésben
szétszóróm a hajat hullató szobatársat,
magába omló holt súlyt. Elfáradt, nem követ.
Csak a tárgyalás tompa kalapácsütése.
Az a bíró.
Dönti a Napot.
Addig bevilágít egy használható létige.

AZ ODAADÁS ALAKZATAI

Világos szobában állnak, sötét
konyhában ülnek, szőroncson
kerülnének közelebb, de sarkkörü a táj,
bennük lékek. Nem keresnek
jég alá sikló, pikkelyes fényeket.
Össeomlanak, saját súlya alatt a hó,
emberöltőkön át hidegek. Kárhozatnál
nem üresebbek, de a sírás határatól
arrébb, megbánásból indulnak el
gleccserek. Visszasimogat karjaiba
az éjszaka: éjféltor ne üljön fel
senki, mint a kályha, kattogna.
Jégvirágot szőnek a falra álmukban,
nyitott lékekből tátogó szavak úsznak
szájukba, váratlan az északi fény,
pedig sokan ugyanazt színlelték.
Nem húzzák el a függönyöket?
Tavasz van. Hópaplanból felbukkanó
tetemük új lehetőség a vadaknak.

© Weyer Lili

Találkozó Bukovinában

Tájak vonultak el előtte, a januári hóeséstől elnehezült erdők változtak csonttá fagyott komlóföldekkel, a hideg mindent kővé dermedtett, mintha minden egyfajta ideiglenes eksztázisban merevedett volna meg. Michel ügyetlen szándékokat, a lélek titkos rejtekeinek védekezését fedezte fel bennük, egyszóval emberi vonásokat tulajdonított a tájaknak és főként a fáknak, mintha belőlük olvasta volna ki azokat az eseményeket, amelyeket a képzelet földművesei éltek meg az emberiség többi részének tudta nélkül. Michel szerette ezeket a játékos képzelgéseket, hiszen a vonaton való utazások végeláthatatlanul hosszúak voltak és ahelyett, hogy halálosan unalmas adminisztratív jelentések olvasására koncentrált volna vagy a fülke többi utasával már előre is érdektelennek ítélt beszélgetésekbe bonyolódott volna, a falusias tájban mitológiákat próbált meg felfedezni, amelyek szerinte a kollektív emlékezetéről tanúskodtak. Michel úgy olvasott a horizont vonalaiban, mint mások a tenyerükben, történetek, elbeszélések, kalandok létét vélte felfedezni, amelyek szerinte az őslakosok mentalitását fedték fel, a helylakóinak hiedelmeiről és félelmeiről árulkodtak. Ebben a hitében semmi nem ingatta meg, intuitív és spekulatív tudomány volt ez, amelyből azonban igazságokra következtetett, s ezeket hosszú esték élénk beszélgetései során osztotta meg beszélgetőtársaival. Ha vannak, akik alakokat fedeznek fel a felhőkben, míg mások emberi szavakat hallanak ki az állatok hangjából, miért ne következtethetne ő az emberi lét értelmére az általa bejárt tájak arculatából? Végül is egyfajta tudás volt ez, amelyet a nemtudásból épített fel, éppen a tudatlanságnak volt ugyanis nagy értéke az elgondolásaiban. Történeteivel bosszantotta a doktori tézisüket író egyetemistákat, szórakoztatta a tudatlanokat, elképesztette a költőket, de főleg jó időtöltésnek bizonyult azokon az estéken, amikor az emberek néhány liter sör elfogyasztása után

kezdték átmelegedni. Történeteit próbálta elbeszélésekké és mesékké formálni, de kísérletei mindezidáig eredménytelenek maradtak.

Michel a szucsávai állomáson szállt le, Kijevből hosszú volt az út, az éjszakai megállások végtelenül hosszúak, az átszállások pedig fárasztóak. Örült, hogy otthagyhata útítársait, és a szállodája felé vette az irányt, lép-teit elnehezítette a makacs hideg, az éjszaka folyamán nyugtalanul hánycódott egyszerű fekhelyén. Amint megérkezett a szobájába, levetkőzött, megborotválkozott, lezuhanyozott, majd lefelé indult a szobájából kissé gyűrött öltönyében, hogy bemenjen a városba. Ennek a bukovinai kisvárosnak az utcáin egy mini Babelben találta magát, mely mindig is európai csomópontot jelentett a Donyec-medence és a Balkán-félsziget, valamint a Tátra és a Peloponnészoszi-félsziget között, földműveseknek és kereskedőknek adva otthont, akiket az elmúlt évszázadok geopolitikai borzalmai az idők folyamán akaratuk ellenére vándorlásra kényszerítettek, és páratlan sokszínűséget kölcsönöztek ennek a vidéknek. Egy férfival volt találkozója, akivel a közösségi oldalak segítségével találkozott. Az igazat megvallva, nem sok mindent tudott róla. Csupán annyit, hogy ebben a kisvárosban lakott a második világháború előtt, és a történelem véletlen fordulatai által részlegesen újraegyesült jiddis családjában boldog kamaszkora volt. Később menekülnie kellett a náci rezsim elől, a szökést az apja szervezte meg a nagyszülőknél, akik Szucsávában a rutén, bolgár, moldvai családokkal teljes egyetértésben éltek... Cigányul, jiddisül, németül, románul, ukránul beszéltek itt, különféle vallásokat gyakoroltak, máshogyan főztek, sokféle zenét játszottak és sokféle zenére táncoltak, szóval a különbözőségeket tiszteletben tartva éltek együtt hallgatólagos megállapodásban, hogy nem tesznek erőszakot egymás családi életén. Aztán a Történelem megint megbokrosodott, sötét és gyászos szélvihar söpört rajtuk végig, darabokra törte ezt a szép és törékeny egyensúlyt. Sok éven át sötétség borult az emberekre, Babel bukását pokollá változtatta, és sokat kellene lapozni az emberiség könyvében ahhoz, hogy újra hátsó gondolatok nélküli nyugalom és béke uralkodjon ezen a vidéken.

Michel leült egy asztalhoz egy kellemes kisvendéglőben, rendelt egy csapolt sört és várta a találkozót. Ajkait a pohárba merítette, felszürcsölte a habot. Eltelt egy kis idő, így megtehetette, hogy elgondolkodjon egy kicsit, megigya az első korsó sört, és egy másikat rendeljen. Talán egy óra telt el, amikor egy éppen akkor érkező, idős férfit pillantott meg, háta hajlott volt,

de fürgén mozgott, tömött bajuszt és sapkát viselt. Minden levegővételnél párát lehelt ki, annyira hideg volt odakinn. Belépett a melegbe, becsukta maga mögött az ajtót. Tulajdonképpen büszke tartása és alakja volt, Michel meglepődve tapasztalta, mennyire hasonlítanak egymásra a vonásaik, arcuk arányai, és mindkettőjük fejét ősz haj borította. Akár távoli rokonok is lehetek volna. Michel rájött, hogy ez a különös Edgar lehet, és feléje intett. Edgar előbb kerek szemét hitetlenkedve körbejáratta a vendéglőn, majd ismét Michelre nézett és elindult felé.

– Jó napot, Jakob! az idős férfi energikusan kezét rázott vele.

– Jó napot, Edgar úr, biztosan téved, engem Michelnek hívnak, válaszolta kedvesen.

– Hát pedig Ön az, válaszolta az idős férfi, felismerem a vonásait és a tekintetét. Köszönöm, hogy eljött. Titokban már régóta várom magát.

– Téved, ez biztos, mondta Michel. Kijevből jövök, ahol néhány ügyet kellett elintéznem, és Edgar úrral van találkozóm.

– Én vagyok az. Felesleges tovább vitáznia. Szólt a felszolgálónőnek, rendelt tőle egy nagy korsó sört, miközben kedvesen megdicsérte a frizuráját és az eleganciáját. A felszolgálónő visszatért a pulthoz, jól esett neki a törzsvendeg bókja, szórakoztatta.

– Felismertem magát, ahogy megláttam. Hálás vagyok azért, hogy ilyen hosszú utat tett meg, hogy találkozzon velem, az interneten bukkantam a nyomára. Hát igen, még az én koromban is örületesen jól el lehet szórakozni ezzel az eszközzel.

– Most mondom, nem Jakob vagyok...

– Ne legyünk képmutatóak. Nagyon is ismerős számomra, jóllehet korábban nem tudtam Önnel találkozni. Mindent tudok Önről... egy kicsit olyan, mintha én magam teremtettem volna. Tudok az Európából való elmeneküléséről, az írással való próbálkozásairól a New York-i bárókban, a szerelmi csalódásairól...

– Valóban éltem New Yorkban jó néhány évvel ezelőtt, de bizonyára összetéveszt valakivel. Itt valami tévedés van, próbálta hiába magyarázni Michel, akit szórakoztatott és kíváncsivá is tett az öregember.

A felszolgálónő kihozta a rendelést, Michel ezt kihasználva magának is rendelt még egy sört. Akkor evett utoljára, amikor tegnap délben felszállt a vonatra, és több mint harminc óráig egy kortyot sem ivott. A konyhából kiáramló illatok elárasztották a vendéglőt, de a sertésszeletekből áradó zsír szagától megundorodott, és elment az étvágya. A sör illata töltötte be a termet, a részegség jeleit kezdte magán érezni. A felszolgálónő röpke jelenlétét

kihasználva Edgar ismét bókolni kezdett neki, még azt is megkérdezte tőle, hogy mikor fog szeretkezni.

– És honnan tudja, hogy az írással való próbálkozásaim kudarcba fulladtak?, kérdezte Michel.

– A szeme csillogásából, kedves Jakob. Olyan intenzitást rejt, amelynek még nem sikerült kibontakoznia, mintha a ragyogása még fogoly lenne, ez pedig azzal a romboló következménnyel jár, hogy szabályos időközönként önmaga ellen fordul. Önnek néha sötét területeken kell keresztülvágnia, olyan időszakokat él meg, amikor senki nem ismeri fel Magában azt a ragyogó lényt, amilyen lehetne.

Edgar folytatta Michel jellemzését, kedvesen, de ugyanakkor ellentmondást nem tűrő hangon vont le következtetéseket külsejéből élete tekervényes útjainak rejtett értelmére vonatkozólag. Michel lassanként elhagyta az asztalt, Edgar szép hangja elvarázsolta: keresztüljárta életének ciklusait, amelyeket ugyan nem ítelt meg negatívan, de úgy gondolta, hogy írói terméketlensége beszennyezte szakmai sikereinek egy részét. Michel bejárta a fél világot, szervezői, versenyzői kvalitása miatt sok helyen elismerték, várták, az emberek pedig mindig is szenvedélyesen érdekelték, még a legkényesebb helyzetekben is, amelyekkel számtalanszor szembe kellett néznie. Egyfajta bensőséges tudást épített ki ezekből az ismeretekből, és mindig arról álmodott, hogy hasznosítja majd, beleszövi az elbeszéléseibe, de az egymást követő kudarcok frusztrálttá tették, és végül nem szívesen, de lemondott a benne rejlő ambíciókról. Edgar szándékosan visszaélt ezzel, tökéletesen tisztában volt vele, hogy milyen pszichológiai hatást vált ki majd ez a játék Micheltől. Mindig képes volt elbűvölni hallgatóságát, és már néhány éve határozott és pontos céllal készült erre a beszélgetésre, s ez úgy tűnik, most meg is valósult. Így beszélgettek több órán keresztül, vagyis inkább Edgar mesélt anekdotákat és kis történeteket, leírásait gyakran trágár és gátlástalan részletekkel színezve ki. Michelt szinte megigézte ez a különös öregember, amire rásegített a testét és lelkét elárasztó alkohol is. Egy fenséges irodalmi hipnózis szeánszon vettek részt, amely során Edgarnak tudatosan sikerült összekevernie Jakobot Michellel. Ezen a késődélutáni órán Michel Jakobbá változott, akinek minden gyarlóságát és összes jellemvonását ismerte. Ez azért volt lehetséges, mert az élősködő Jakob olyannyira ránehezedett Michel történetére, hogy már szinte teljesen össze lehetett őket téveszteni egymással.

Michel alig tudta a szemét nyitva tartani, szempillái minden pillanatban lecsukódni készültek. Edgar érezte, itt az idő, hogy befejezze ezt a hosszúra nyúlt beszélgetést:

– Kedves Jakob, mint láthatja, élemedett korom és törékennyé vált egészségem miatt nem valósíthatok meg egy számomra oly fontos dolgot. Érzem és tudom, hogy Ön az az ember, aki ezt az életbevágóan fontos szívességet meg tudja tenni nekem. Elhoztam ezt a csomagot és szeretném, ha átadná a címzettnek. Berlinben lakik, sok éve várja már ezt a küldeményt. Csak néhány emailből ismer engem, névtelenül leveleztem vele. Ez az utolsó kívánságom, Jakob, és biztos lehet abban, hogy nem hall többet felőlem. Egészségi állapotom egyre rosszabb, és tudom, hogy már csak rövid ideig élek ezen a földön. Legyen olyan kedves, és tegyen eleget az utolsó kérésemnek.

Michel zavarában, mérhetetlen tiszteletet tanúsítva a férfi iránt, s mert a szó szoros értelmében átváltozott e jelentős találkozás után, úgy érezte, új küldetést kapott, az alkohol fokozta a lelkesültségét, ezért aztán úgy ölelte meg Edgart, mint a saját apját. Végül elbúcsúztak, Michel az indokoltnál erősebben tántorogva ment vissza a szállodába, s megdermedve nézte, ahogyan az öregember eltűnik a gázlámpáktól rosszul megvilágított sötét utcában, s szemét dörzsölgetve feltette magának a kérdést, vajon nem álmodta-e ezt az egész estét.

Másnap Michel, akit erős fejfájás gyötört, megkezdte küldetésének végrehajtását. Már semmi nem tartotta Romániában. Felszállt egy Brassóba tartó vonatra, ott pedig egy Budapestre tartó expresszre. Egyhangú utazásnak ígérkezett ez a Kárpátok tájain keresztül, ahol a természet rendszeresen elcsúfították a szocialista realizmus ipari romjai, azoknak az éveknek a rozsdás és elhagyatott, torz épületei, amikor a lakótelepek úgy nőttek ki a földből a kommunista vidékeken, mint a gombák eső után. Néha-néha eszébe jutott az az időnkívüli este, melyet Edgarral töltött, és azon gondolkodott, mit tartalmazhat vajon ez a csomag, amit az öregember a legnagyobb kincsnek tartott. Miért ő lett ennek az aggastyánnak a Hermésze? Milyen felsőbb ok miatt vált az élete végéhez közeledő férfi örökösévé? A magyar főváros felé vezető úton számos kérdés merült fel benne, amelyek rejtélyeket szültek, és elfeledtették vele utazási szokásait.

Budapesten végre megengedett magának egy kiadós ebédet, muszáj volt, hogy majdnem három napi böjtölés után újra erőre kapjon. Szerette ezt a várost, a Duna ékkövét, bár a folyó a forrásától eddigre már számos régió

haladt keresztül. Szerette a várost, amelynek el kellett ugyan szenvednie a Történelem néhány kemény csapását, de amelyet végül megsejépitettek sebhelyei.

Michel a Keleti pályaudvaron szállt fel a Berlinbe tartó éjszakai expresszvonatra. Hosszú utazásnak ígérkezett ez is, keresztülvágott Közép-Európa nagy fővárosain: először Pozsonyon, majd Bécsen, Prágán, végül pedig Berlinen. Mindegyik várost úgy ismerte, mint a tenyerét, követte átváltozásait a különböző rendszerváltozásaik során, és mindig egyfajta nosztalgiát érzett, amikor keresztülhaladt rajtuk vagy amikor néha szakmai okokból ott tartózkodott. Békésen elhelyezkedett külön fülkéjében, ezúttal nem kellett beszélgetésekbe bocsátkoznia az utazás alatt, és elkerülhette vagy legalábbis minimalizálhatta a többi utassal való érintkezést. Ha beszélgetni támad kedve, majd átmegy az étkezőkocsiba. Nagyon szeretett vonaton utazni.

Amint leült, átadta az útlevelét a kalauznak, kulcsra zárta fülkéje ajtaját, és kényelmesen elhelyezkedett. Alig vette észre, hogy a vonat elindult és hagyta, hogy szaggatott, ritmusos zakatolása elringassa, behunyta a szemét és a szieszta idejére újra Jakobbá változott. Találkozott a még fiatalabb Edgarral, és bárki is látta őket, testvéreknek gondolta kettősüket. Kellemes, furcsa és kéjes érzés volt. Egy hirtelen fékezésre ébredt, a csomag pedig leesett az ágy feletti csomagtartóról. Michel nagy szemeket meresztett, megdörzsölte a szemhéját, kinézett az ablakon és látta, hogy már leszállt az éjszaka. Felvette a csomagot a földről és a térdére tette ahelyett, hogy visszavette volna az eredeti helyére. Mit tartalmazhat vajon ez a doboz? Észrevette, hogy az egyik szélén a két napja tartó utazás miatt kinyílt a csomagolás. Michel habozott, de a kíváncsisága bizonyult erősebbnek. Becsúszta az egyik ujját, kiszélesítette a rést, ahol elengedett a ragasztás, majd végül sikerült letépnie a csomagot lezáró széles celluxot. Szíve hevesen vert, részben mert megszegett egy ki nem mondott ígéretet, főképp pedig azért, mert vágyott rá, hogy megtudja, mi lehet a csomagban. Kinyitotta a doboztetőt, és öt fűzött, gépelt, nagyon vastag kéziratot talált benne, ami magyarázatot adott a csomag súlyára. A címek a szerző nevének feltüntetése nélkül szerepeltek az első oldalon. Minden kéziratba belelapozott, de semmi nyomát nem találta aláírásnak vagy a szerző kilétének. Belemerült az első kézirat olvasásába és felismerte az éppen New Yorkba érkezett Jakobot. Elhelyezkedett a fekvőhelyén, még a kezdődő éhségéről is megfeledkezett, és lassacskán előbb az ötvenes évek Brooklynjában találta magát, majd Jakob bőrében. Ezt az

átváltozást elősegítette a tudta nélkül néhány nappal korábban megkezdett fantáziálás, amely azóta is elkísérte minden órában. Hajnali háromkor aludt el a kézirattal a hasán.

Másnap estefelé megérkezett a berlini főpályaudvarra, gondolkodás nélkül a szállodája felé tartott, útközben egy gyorsétterem pultjánál evett egy nagy szendvicset, a recepción való szokásos bejelentkezés után felment lifttel a szobájához, mágneses kulcsával kinyitotta az ajtót, letette az ágyra a csomagját, majd szemügyre vette magát a fürdőszoba tükreben. Az utazástól fáradt és nyüzött volt az arca, de mintha nem is teljesen ismert volna magára. Úgy tűnt, valami leírhatatlan dolog változtatta meg az identitását. A szeme újra csillogni kezdett? Sokáig nézte magát, amíg bele nem fáradt.

Lefeküdt az ágyra, és elkezdte olvasni a második kötetet, valóságos olvasási maratonba kezdett. Négy napon keresztül csak a szobaszolgáltatól rendelt ételt, naponta egyszer lezuhanyozott, de még arra sem vette a fáradságot, hogy felöltözzön, az Edgar által rábízott regények vérátömlesztéséből táplálkozott. A regényekben elmesélt részletek minden kétséget kizáróan összecsengtek az eldugott kis bukovinai faluban töltött estén elhangzott történet részleteivel, és egyre jobban kirajzolódott a szerző kézjegye a kiadásra váró műveken.

Amikor Edgar Jakobnak nevezte Michelt, azt jelentette vajon, hogy az öreg azt reméli a Jakobbá változott Micheltől, hogy az így egyszerre az ön-életrajzi elbeszélések jogos tulajdonosává válik, és többé-kevésbé a saját akarata ellenére, hajlandó szerzőjévé is válni? Hogy így megszüntesse Michelben a frusztráltság minden nyomát, amiért nem tudott soha fikciót írni? És valamiképp megváltoztatta arca vonásait is, hogy arra hasonlítson, aki megajándékozta művével? Ez az átváltozás, ha beteljesedik, visszafordíthatatlanul felforgatja Michel életét. Kettejük közül ki volt a nagyobb csaló? Az, aki megkaparintott egy identitást és egy jogtalanul eltulajdonított irodalmi mű szerzőjének nyilvánította magát, vagy az, aki kifinomult manipulációval elbizonytalanította egyik szereplőjének identitását, hogy hallgatólagos beleegyezésével írásainak szerzőjévé tegye?

Már nem lehetett tudni, ki kicsoda, és néhány nappal később Michel az Edgar által megadott címre leadta az összes kéziratot, gondosan ügyelve arra, hogy saját aláírásával lássa el. Hosszasan tárgyalt a sorozat főszerkesztőjével, kiemelte a szereplőkhöz fűződő titkos kapcsolatát, néhány anekdotát is elmesélt, amelyek megcáfolhatatlan bizonyítékul szolgáltak arra nézve, hogy ő

a mű szerzője. Alig néhány nap telt el, amikor is a kiadó vezetője személyesen hívta fel, szerette volna megismerni, agyondicsérte a könyvet, azt mondta, büszke arra, hogy kiadhatja ezt a nagyon fontos művet, valószínűleg az utóbbi tíz év egyik legerősebb alkotását. Berlin legjobb éttermébe invitálta őt. A beszélgetés egy pontján a kiadó igazgatója meglepő bókot mondott neki, ami úgy visszhangzott benne, mintha Edgar ajándékozta volna meg láthatatlan jelenlétével. A kiadó ezt mondta Michelnek: „A tekintete, kedves Michel, fényes, csillogó, mintha szent tűz éltetné”. Bekövetkezett az, ami előre látható volt: a kéziratok egymás után jelentek meg nagy felhajtással három év leforgása alatt, Michel pedig sikeres és gazdag lett. Edgar néhány hónappal a bukovinai találkozásuk után meghalt, senki sem foglalkozott vele, nem volt senkije. Azt mesélték, hogy amikor megtalálták a kanapéján fekve, mosolygott.

SCHNELLER DÓRA FORDÍTÁSA

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

2000-HETEK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN!

Duplázza meg 2000-eit vagy kapjon megvásárolt könyve mellé egy remek lapot!

Október 24-étől, ha vesz egy 30 éves 2000 folyóiratot vagy egy bármilyen könyvet, kap egy 29 éves számot ajándékba!

Írók Boltja, VI. kerület, Andrássy út 45.

© Weyer Lili

A „Haza” megszólítása

KARINTHY FRIGYES: HAZÁM ÉS „HAZÁM”

Karinthynak ez a kis publicisztikai remeklése először a *Nyugat* 1915. május elsejei számában jelent meg, majd pedig belekerült az 1918-as *Krisztus vagy Barabbás* kötetbe is. Ha poétikai-retorikai szempontból elemezzük, látszólag semmiféle meglepetést nem okoz. Karinthytól mindenki elvárja, hogy fölényesen okos legyen, okfejtése támadhatatlanul logikus, iróniája pedig metsző; stílusát illetően azonban különös elvárásaink nincsenek. Prózai művei jelentős részét illetően meglehetősen közmegegyezés látszott kialakulni az utóbbi években, melynek lényegét talán abban lehetne összefoglalni, hogy a múlt századi magyar irodalomnak ez a kétségtelenül roppant jelentős figurája nem volt nagy nyelvész. Pontosabban: nem törekedett valamiféle sajátos, felismerhetően egyedi prózaírói nyelv megteremtésére; mégpedig azért nem, mert többre tartotta a világosságot és az egyértelműséget a költőiségnél vagy a

megismételhetetlenül egyedi hang kialakításánál. Többen is szóvá tették prózájának visszatérő esztétikai fogyatékoságait: a példaszerűséget, a publicisztikusságot, olykor a kompozíciós hanyagságot (ez utóbbi feltehetőleg a megélhetési forrásként szolgáló írás kényszeréből eredt), de néha – talán meglepő módon – a nyelvi innováció hiányát is.¹

Barátja, Füst Milán találóan állapította meg, hogy Karinthy „az ötletek embere volt, s oly mértékben, hogy nála minden gondolat meg is maradt aztán ebben a formájában: az ötlet stádiumában, s már jellegénél fogva is.”² Különösen érdekes, hogy Franz Kafka, akinek egy magyar tisztelője (Klopstock Róbert) lefordított néhány Karinthy-elbeszélést, hasonlóképpen fogalmazott egy 1923-as levélben. „Magát a történetet igen jónak érzem, csak K.-nak ezek a históriái megannyiszor azt a kellemtlen benyomást is keltik, mintha az önmagában véve igen elfogadha-

tó ötlet az utolsó volna épp, vagyis a szegény ember a búcsúrajcártól szabadulna és az érmén kívül még az üres zsebét is látnunk kellene. Nem tudom, mi teszi ezt, mikor pedig írói gazdagsága kétségbevonhatatlan.”³ Az ötletek ráadásul többször is felbukkannak az életműben, más-más műfajban, vagy más megközelítésből feldolgozva. A Kafka által megfogalmazott olvasói hiányérzetnek poétikai magyarázata is van. Karinthy írói világa főleg tételekre, gondolat kísérletekre, megoldandó elvi és elméleti problémákra épül. Mélységesen racionalista alkata semmiféle termékeny homályt nem hagy írásai körül: ismeretlen nála az *aura* Walter Benjamin-féle fogalma. Az ötlet tűzijáték gyanánt sziporkázik, majd röviddel később kihuny. Az író minden „rejtélyre” megadja a rendkívül egyszerű megoldást, amely bármiféle bizonytalanságot kizár. Babits Mihály azután 1933-ban védelmére kel ennek az írói módszernek, mondván, hogy míg más szerzőknél az ötlet csak eszköz, „Karinthynál maga az ötlet a fontos, furcsaságaival vagy filozofikus érdekességével”. Ha belelényedne kidolgozásukba, „az ötlet csak veszítene ezáltal élességéből és meztelenségéből, meglepő, távlatokat nyitó villanásából, mely e novelláknak fő hatása, igazi ereje, s bizonyonnyal elég érték magában is”⁴. A megfogalmazás árulkodó: Karinthy írásai „bizonyonnyal elég értéket”

képviselnek; de akár lehetnének értékesebbek is.

Karinthy a kortársai „kritikusnak” tekintették, méghozzá a szó legtágabb értelmében (így nyilatkozik majd a *Krisztus vagy Barabbás* kötetről Kosztolányi is 1918-ban). A kritikákban és a paródiákban azonban különböző esztétikai és poétikai szemlélet nyilvánult meg. Ezt a kettősséget abban fedezhetjük fel, hogy míg kritikailag fenntartás nélkül védelmezi a *Nyugathoz* tartozó írók stílusromantikáját, túlzásait is, addig karikatúráiban gyakran kipelengérezzi azokat. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy Karinthy kezdettől tudatában volt a *Nyugat* általános jelentőségének – nemcsak az irodalom, hanem az egész magyar irodalmi élet szempontjából. Tisztában lehetett azzal is, hogy a konzervatív tábor stílusbeli kifogásai a *Nyugat* írói ellen világnézeti alapon magyarázhatók. Ezért védelmezte a kifejezés minden módjának szabadságát, néha még jobb meggyőződése ellenére is. Babits világitott rá éveken később, hogy „Karinthy stílusparódiája végső következtetésében az egyéni stílus ellen irányul”. Szerinte „a stílus annál jobb, mennél kevésbé egyéni”. Paródiáiban a tétel fordítottját igyekszik bizonyítani: a stílus annál rosszabb, mennél egyénibb. „Eretnek tétel és eretnek volt főként abban az időben, amikor Karinthy első irodalmi paródiái megje-

lentek.”⁵ Karinthy a *Nyugat* kritikusa is volt; mint ilyen, egy kisebbség tagja; paródiagyűjteményét viszont a legszélesebb olvasóközönség is elfogadta. A paródiák tehát sajátos módon a tágabb értelemben vett kanonizációt, illetve a konzervatív irodalmi ízlésen alapuló kánonok átalakítását is előmozdították.⁶ Egy másik értelmezés (Gintli Tiboré) Karinthy nyelvfelfogásából indul ki, és „nyelv és gondolkodás viszonyának – mai nézőpontból tekintve – kissé egyoldalúnak tetsző” koncepciójáról beszél.⁷ Beck András szerint a nyelv Karinthy-nál elsődleges funkcióját tekintve a gondolatok pusztá közvetítése, a szó szerinti jelentések helyreállítása lenne.⁸ A poétikai megalkotottság, vagyis az irodalmiság sajátos jegyei az *Így írtok ti* lapjain ezért kommunikációs hibaként, egyfajta „zörejt” gyanánt jelennek meg. Az író ugyanis a nyelvet mindenkelőtt a gondolkodás közvetítőjeként igyekezett kezelni, ebben a koncepcióban viszont a poétikai funkció csupán a közlés tisztaságát megzavaró elemként jelentkezhethet. Az irodalmi karikatúrák „paradox kivételességét” azonban éppen az biztosítja, hogy pontosan ezt a „nyelvi zörejt” és annak fontosságát teszik láthatóvá, vagyis utat nyitnak más típusú poétika-felfogások felé.⁹

Mi a helyzet mármost a publicisztikának azzal a sajátos műfajával, amelyhez a *Hazám* és „*Hazám*” is

tartozik, s amelyet bizvást nevezhetünk „irodalminak”, mivel a háborús tematika ellenére egy irodalmi-nyelvi példából indul ki? Idézem az első bekezdéseket. „Van nekem egy könyvem otthon, az ötvenes évek derekán jelent meg. Címe: »Díszemlényc« – halványkék pakoló-papírra nyomva vagy kétszáz vers körülbelül ugyanennyi költőtől: annak a kornak lírája, egész lírai ideológiája – nevezzük egy kis túlzással korszellemnek, szóval az akkori irodalom, egy kornak és egy fajtanak a lelkiismerete, egy nemzedék hitvallása.

Ha jellemzés okáért citálni akarnék ebből a könyvből, tulajdonképpen fel kellene olvasnom az egészet: minden sora egy és ugyanazt az érzést, ugyanazt a szándékot fejezi ki, körülbelül ugyanabban a formában. Inkább elmondom, mondjuk, az egyiknek a tartalmát.

Lírai vers, a hazaszeretetről szól, mint a többi. Édes »hazám!« így szól a költő, én szeretlek téged, olthatatlanul és halálosan. Én tudom, hogy te nem szeretsz engem, édes hazám és talán nem is hiszed el nekem, hogy én téged hogy szeretlek. De majd elhiszed egyszer, ha haldokolva érted a csatatéren, vértajtékos ajkam utolsó, hörgő sóhaja ott vész majd a porba lábaid előtt és te nyakamra teszed lábadat és én, mielőtt meghalok, még egyszer megcsókolhatom.

A másik vers szintén arról szól, hogy a költő már igazán nem tud-

ja, mit tegyen, majd megőrül a »hazám!«-ért, semmihez nem tud fogni, mert reggeltől estig a »hazá«-ra gondol, amit a bolondulásig szeret és nem tudja megértetni vele, hogy mennyire szereti – meghalni nem lehet érte pillanatnyilag, tehát semmivel se bizonyíthatja halálos szerelmét – úgy látszik, kénytelen lesz az ivásnak adni magát, hogy kínoz honszerelmét elzsibbassza.

A harmadik verset még nem olvastam, de felteszem, hogy arról szól, hogy a költő nem tud aludni, mindig a hazára gondol, arra a bársonybarbna hajára és szívesen meghal, csak előbb egyszer a »hazám!«-nak a mögé a forró kis fehér fülcimpája mögé puszilhasson.”

AKarinthy által említett kötet 1861-ben jelent meg Brassóban, Khern Ede szerkesztésében, „számos magyar író és író közreműködésével”, „Malvina arczképével”. A kötetet a szerkesztő ugyanis gróf Niczky-Tarnóczy Malvina költőnőnek ajánlotta, aki a következő verssel nyitotta meg a művek sorát „Mely kebleinkbe oltád / A honfi érzetet: / Áldva légy örökké oh / menyei költészet. // Magyar költészet és zene / E kettő mindenem / E kettő nélkül üdvösség / számomra nem terem.” Mint látjuk, Karinthynek nem kellett nagyon túloznia, ezeknek a szövegeknek (mert prózai írások is vannak közöttük)

majd mindegyike önmaga karikatúrája. S noha – szemben Malvinával – néhányan a szerzők közül szerelmi érzéseket is próbálnak versbe venni, az alaphangnem valóban a hazaszeretet témája. Idézzünk még néhány sort Khern Ede bevezetőjéből is. „A vihar elmúlt, de sötét tervek a nemzetbe fojták a szellemerőt, önfeledten öltönyt, szívet cserélt, idegenbáb s rongy után kábultan szaladott a hősök ivadéka – őrangyalul csak a költő állt ott – elhagyta az élet kellem s kényelmeit, mert a haza szent ügye húzta, s ő nyelvet idomított...” „Költőink voltak az isten lelkétől ihletett férfiak, kiket elkülde népünk számára...” S végül, mint megtudjuk, a költő jóvoltából „öntudalomra ébrült a nemzet.”¹⁰ Karinthy cikkének igazi tétje természetesen nem ez a kiadvány, melybe beleolvastam, ahogy írja, „az ember elszörnyed és mentőkért kiabál”, majd elneveti magát, mert Freud nyomán rájön, hogy miről van itt szó. „Elnyomott és a tudat alá szorított libidó projiciálása a hazaszeretembe.” A nyilvánvaló Petőfieskedés, állapítja meg a „nyugodt szemlélő” szerepében, megmutatja, hova vezetett a »hazának” az a fogalmazása, „ahogy egy fiatal, rajongó, szláv származású költőzseni, egyébként szabadgondolkodó és világpolgár, megcsinálta nekünk, magyaroknak”. Odáig megy, hogy kimondja: ami az epigonok zengeményeiben morális imperatívusz, azért bizony

maga Petőfi a felelős (ha az esztétikai színvonalukért nem is hibáztatható).

Am Karinthynak nem ezekkel a fél évszázaddal korábban zöngicsélő ál-költőkkel van baja. „De ahhoz már nem lehet eléggé nyugodt és eléggé szemlélő az ember, hogy ezt a »Diszemplény«-féle hazafiságot – elképedve látom – itt valaki fel akarja főzni megint a régi fazekak fenekéről, abból az alkalomból, hogy katonai akcióban állunk egy másik nemzettel szemben – fel akarja főzni, konzervkockákat akar csinálni belőle és felkínálja, en gros, a hadseregnek. Mi, tisztességes és becsületes munkásai céhünknek, az irodalomnak, tisztelettel figyelmeztetjük az osztrák-magyar hadsereget, óvakodjék ezektől a hazafiságban utazó irodalmi posztócsalóktól: elnyűtt, elhordott, hasznavehetetlen és a mostani háborúnak meg nem felelő szöveget akarnak rásózni a nyakára. Arról nem is beszélek, hogy abba a szemérmetlen kotyvalékba, amit ezek az urak szellemi táplálékul gyártanak a szövetséges államok katonájának: negyvennyolcas honvédek feldarabolt csizmatalpát, kandírozott talpra-magyart és kuruc népdaltörmeléket aprítanak bele, hogy zamatosabb legyen – higgyük el nekik, hogy ezt nem gonoszságból, csak butaságból teszik, s hogy a »haza« szót nem politikai értelemben használ-

ják, hanem egy változatlan és politikai áramlatoktól független eszmét értenek alatta, melynek mindegy, ki ellen s ki mellett harcolok.” Hogyan jellemzi ezt a polemikus publicisztikai stílust egy másik nagy barát, Kosztolányi három évvel később, a kötet megjelenését követően? „Bíráló szemmel nézi az eseményeket és körülbelül olyan igazságokat mond, mint az örültek közt az épelméjű, döbbenetesen egyszerű és ésszerű megjegyzéseket, melyekre az örültek társasága semmiképp se jött volna rá. Ír például egy kis cikket a hazáról, elválasztja a hazafiság és a hazafiaskodás fogalmát, a fajszeretetet a nemzetieskedéstől, melyek annyira különböznek egymástól, mint a krisztusi jóság a papuralomtól.” Mint látjuk, ő is a kristálytisztá okfejtést és a gondolatmenet átláthatóságát és lehengerlő logikáját emeli ki: az „épelméjű” gondolkodását a nyilvánvaló többséget képviselő „örültekkel” szemben. Kosztolányi szerint ez a megszólalásmód kiterjeszhető egész írói munkásságára. „Fentebb azt állítottam, hogy ebben a könyvében a logika viszi a vezérszerepet. Kijelentésemet általánosíthatom. Karinthy egész munkásságának a józan ész, az észszerűség az ihletője és létrehozója. Akik felületesen ítélnének, lehet, hogy ezt csak afféle tetszetős paradoxonnak tartják s tudom, váltig csodálkoznak azon, hogy épp azt az írónkat nevezem leginkább

logikusnak és legkeményebben észszerűnek, ki a humorban tótágast állít mindent és irodalmi karikatúráival évekig neveltette az országot, másrészt pedig komoly novelláiban kaput nyitott a végtelenségnek s polgárjogot adott a túlvilágnak, a fantasztikumnak. Mégis mind a két téren, a humorban is, és a komoly elbeszélésben is szigorúan logikai s az erőssége mindig gondolati. Működését mint kritikus kezdte s első döntő és országra szóló sikerét mint kritikus aratta, az »Így írtok ti!«-vel, ezzel a jellegzetes kritikai munkával, melynek művészi, sőt tudományos értékét nem kisebbíti, hogy érzéketlen (és nem elvont) s népszerűségem, mely akkora, hogy sokan csak a karikatúrák után értesülnek az új irodalomról és csak a torzképet ismerik, az eredetijét nem.”

Ha elfogadjuk ezt a jellemzést, azt is el be kell látnunk, hogy Karinthy-nál aligha találkozunk azokkal a nyelvi-poétikai vonásokkal, amelyek az úgynevezett „kimeríthetetlen” irodalmi művek létrejöttében elsőrendű szerepet játszanak. Kosztolányi (nyilvánvalóan a legteljesebb jóindulattal és méltató szándékkal) összefoglalja a *Barabbás* című novella „tartalmát” is. „Másutt egy bibliai példázat formájában a tömeget mutatja be, melynek összetevő elemei, az emberek külön-külön okosak,

jóságosak és kedvesek, együtt azonban ostobák, gonoszak és utálatosak, olyanok, mint a mai és mindenkori emberiség.” A száz év előtti és a mai olvasóban egyként fölmerülhet, hogy ezek után miért is vennénk kézbe a novellát – hiszen mindent tudunk róla, ami lényeges. A költő-barátnak nyilvánvalóan nem jutott eszébe az *Így írtok ti* „Szinopszis – Amerikai szabadalom” című darabja. A „szinopszis” szó definíciója Karinthy szerint a következő: „műkivonat, amerikaiul: rövid és tömör tartalma regénynek, darabnak, oly célból, hogy a »producer« vagy »editor« képet kapjon róla, miféle áruval van dolga, s nyilatkozni tudjon, érdeklí-e egyáltalában, mint a szellemi tőzsde keresletének és kínálatának ismerőjét, a mű iránya, meséje, felesége.” Ennek megfelelően például az *Ezeregyéjszaka* szinopszisaként ezt olvassuk: „Nőgyűlölő fejedelmet felesége sokáig nem hagyja aludni, folyton mesél, míg végre megkegyelmez neki.”¹¹ A mi szempontunkból persze az a lényeges kérdés, hogy mi az, amit a Karinthy-novellából valóban „össze lehet foglalni”, s főként pedig az, hogy ezek után mi „marad” belőle?

Emlékeztetnék rá, hogy „maradék”, a „reste”, „restance” fogalmát Derrida – többek között – a romantikus művészetfilozófia tradícióját követve egyfajta esztétikai pszeudo-fogalomként emelte. Véleményem

szerint ez az orientáció termékeny- nek bizonyulhatna a Karinthy-írások értelmezésében. Nyilvánvalóan máshogyan kell megközelíteni a publicisztikai, és megint másképpen a (Kosztolányi szavával) „komoly” írásokat. De a közös kiindulópontul az szolgálhatna, hogy az értelmezés tisztázza az adott szöveg, mondjuk így, „logikai csontvázát”, valamint azt is, hogy ennél az írónál az esztétikai meritum feltárása nem valamiféle „titokfejtő” tevékenység. Karinthy nagyon gyakran folyamodik az allegorikus hangnemhez, vagyis életművének megközelítésekor hasznunkra lehet – Walter Benjamin nyomán – az allegória úgynevezett „rehabilitációja”. A *Barabbás*-novella egyetlen elemzésébe ezúttal nem vágnék bele, viszont megpróbálnám elmondani, hogy miért tartom publicisztikai és irodalmi „remekműnek” a *Hazám és „Hazám”* című írást.

Miután megtudtuk, hogy mi az, amit a cikk szerzője elutasít és mély- ségesen elítél, hangnemet vált: azonosul a világháború katonájának nézőpontjával, méghozzá a manipulálható és korrumpálható fogalmiságon *innen*. „A világháború katonájának nem is kell szó: mert ő megérett már arra, hogy megértse a fogalmat, amit ez a szó jelent. A szó csak kép és szimbólum – komplex valami, elvont fogalom; a világháború katonájának

nincs szüksége a komplexumra, hiszen a komplexumot alkotó elemeket külön-külön is apperceptiálni tudja. Neki senki se mondja, hogy a haza egy törrel átszúrt szív, vagy egy oltár, amit a szívben emeltem: mert ő tudja, hogy a haza barna föld és kék víz – a haza sok ház és sok legelő és sok ember – és köztük ő, ő maga – ő maga is egy kis darab haza. Őt ne kényszerítsék, hogy verset szavaljon a hazáról – saját magáról nem szavalhat az ember szerelmes verset, ugye? – a haza sohase hengegett és soha nem dicsekedett.” A haza spontán, mindenkinek a rendelkezésére álló érzésvilág, közvetlen apperceptió, amely nem szorul retorikai megerősítésre; erre személyes példát ad, egy berlini utazás emlékét, amikor meg kellett élnie az idegenben lét és az otthonlét kontrasztját. Aztán az írás hangneme észrevétlenül biblikussá, szinte prófétaivá emelkedik. „Megmondatott a régieknek: művészetet a te fajtád és nemzedet érzéseiből csinálj – és az ifjú hazafiak az események hatása alatt, mostanában teleszájjal kiáltják megint: minden igazi művészet nemzeti. Én pedig, aki nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem hogy azt betöltssem, azt mondom nektek: igaz, a művészethez való erőt abból a földből kaptad, amelyik kidobott magából – de a művészet nem az erő, hanem a mű, amit az erő létrehoz.” A nemzeti elem csupán eszköz a mű

létrehozására, önmagában nem elégséges az alkotáshoz; kell hozzá még valami, mert „egyet soha nem szabadna művésznak elfelejtenie: hogy szemedet, szádat és orrod szülődtől örökölted, de van valami, amit nem örököltél senkitől – ezt a valamit, ezt a mindent, amit így mondasz: én. A világ, művésznak, akkor kezdődött, mikor ő született, ez a szó – nincs apja, nincs anyja, nincsen fajtája és nemzetisége”. Ezeket a kötöttségeket és a belőlük származó energiákat a természet úgyis működteti, az alkotónak nem szabad tudnia róluk. „Mert ha tudsz róla s akarsz tudni róla: bizony mondom neked, elvész a gondolat s marad a pusztá gesztus, üres hang, hazug frázis. Éppen ezért, úgy tűnik nekem az olyan művész, aki dicsekszik vele, hogy ő alkotás közben sohase felejt el magyar mivoltát – mint az együgyű és ostoba ember, aki tenyerére ülve akarja megmérni magát, súlyos-e – vagy mint a hazug és szemérmetlen, aki azt mondja: most alszom, nem hallok, mit beszélsz.” A „bizony mondom neked”, „bizony mondom néktek” prófétai fordulataira a beszélőt az jogosítja fel, hogy az egyetemes emberi megszólaltatását nevezi meg a művész feladataként; de nem a hegeli „rossz általánosságban” véve, hanem az egyszeri és megismételhetetlen énben újraszülve.

Az utolsó bekezdésben, amely a világháború magyar katonáját szó-

lítja meg, szinte záporoznak az olcsó hazafiasságot leleplező képek és fordulatok. „Világháború katonája: ezekre ne hallgass. Olcsó maszlaggal kötik be a sebedet és haldokló szemedre obulusnak hamis pénzt tesznek, amit visszadobnak odaát, mikor felmutatod: ezért haltam meg. Haldokló katonája a világháborúnak ott a lövészárkok fenekén – a távolból kiáltom feléd: ne tórd, hogy komoly és emberi sebedre cukrosvizet öntsön a kancsal, fisztulahangú Frázis. Ne tórd, hogy borbély-cé gért akasszon a fejed fölé, csókolózó galambokat és képecskét, mikor te búcsúzol.” A lezárás Radnóti haza-versét előlegezi évtizedekkel, hogy az utolsó mondatban szinte elcsukló hangon váltson vissza a beszélő megrendült hanghordozására: a haza nem más, mint a „föld, ház, ég, víz, kerítés, kis csibe, öreg paraszt, városi utca – és hogy te vagy a haza, haldokló katona, te vagy az, senki más, a te életed – amit nem honfibúból, nem talpramagyarból kockáztattál, hanem hogy halálos veszélyben volt, csak azért – világháború katonája, édes hazám, szegény, szegény hazám”. Idézzük fel most, mi volt az írás első mondata: „A dolog tudniillik így áll.” Ez még a „nyugodt szemlélő” hangneme – innen jut el, négy-öt hangnem és nézőpont-váltáson át az utolsó, szinte felzokogó félmondatig. Ez az érzelmi ív, amely *megmarad* mindenki-

ben, aki többször is elolvassa ezt az írást, nem ezért, mintha nem értené első olvasásra, hanem mert ez a színlelt tárgyilagosságtól induló, majd a

szenvedély különböző fokozatait megszólaltató hang magával ragadja. Túl a logikai belátáson, az esztétikai élményig.

JEGYZETEK

1. Gintli Tibor: *Karinthy Frigyes*. In *Magyar irodalom*. Főszerkesztő Gintli Tibor. Akadémiai Kiadó, 2010. 698–703.
2. Füst Milán: *Néhány fájdalmas szó Karinthy Frigyesről*. In F. M.: *Emlékezések és tanulmányok*, Magvető, 1967. 93.
3. Franz Kafka: *Naplók, levelek*. Európa, 1981. 749.
4. Babits Mihály: *Karinthy és új novellái*. In *Esszék, tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. Második kötet, 405.
5. Babits Mihály: *Karinthy és a stíluskritika*. In *Könyvről könyvre, Esszék, tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. Második kötet, 62.
6. Bónus Tibor: *Paródia, technika és az irodalom médiuma*. In *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály és Veres András. Gondolat, 2007. 839–856.
7. Gintli Tibor: i. m. 699.
8. Beck András: *A gondolkodás börtönében: Kísérlet Karinthy Frigyes művészetének értelmezésére*. In *Uő: Nincs megoldás, mert nincs probléma*. Pesti Szalon – JAK, 1992. 9–19.
9. Gintli, i. m. 699–702.
10. *Színes könyv, Díszemlény*. Szerkesztette Khern Ede. Brassó, 1861. 7.
11. Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 280–281.

MEGJELENT!

TAKÁCS ERZSÉBET: *A szolidaritás alakváltozásai.*
Az együttműködés lehetőségei és gátjai Magyarországon

A könyv megírását az a felismerés ösztönözte, hogy a pozitív értelemben elgondolt szolidaritás egyre gyakrabban jelenik meg a közbeszédben és a társadalomtudományi szakirodalomban is, miközben a kollektív cselekvés lehetőségei mindinkább beszűkülnek, és csak kis területekre összpontosulnak.

Napvilág Kiadó, 2400 Ft

„Szétnézett a Hadikban, de nem látott senkit”

KARINTHY FRIGYES ÉLETMŰVÉNEK DE- ÉS REKANONIZÁCIÓJA
A RÁKOSI-KORSZAKBAN

Köztudott, hogy az 1948–49-es kommunista hatalomátvételt követően a művészeti – azon belül pedig talán legnagyobb hangsúllyal az irodalmi – mező teljes átrendezését is napi-rendre tűzte az MDP pártvezetése. Az átalakítás minden részletre kiterjedt: az irodalmi intézményrendszer újjáépítése megfelelő káderek pozícióba hozásával (gondoljunk az államilag monopolizált folyóirat- és könyvpiac példájára), a polgárinak nevezett művészeti irányzatok elhallgattatása (gondoljunk az *Újhold* példájára) vagy a „haladónak” tartott törekvések aránytalan felülreprezentálása egyaránt az irodalom szovjetizációjának elemei közé tartozott. (A sort pedig még hosszan folytathatnánk.) Az úgynevezett „haladó hagyományok” – vagyis a valamilyen szempontból a szocialista kultúra előfutárának tekintett múltbeli művészeti törekvések – kijelölése ugyancsak részét képezte a kommunista kultúrpolitika kánon-

alakító stratégiájának. Sőt, talán ez utóbbi volt a leglényegesebb: a múlt-ról – és főként a közelmúltról – való gondolkodás irányítása ugyanis a jelenkor folyamatainak megfelelő mederbe terelésére is lehetőséget ad a mindenkori hatalomnak. Írásomban a Karinthy-életmű ötvenes évekbeli megítélésének példáján igyekszem bemutatni a hatalom által uralni kívánt irodalmi kánon sajátos működésmódját.

Az 1938-ban elhunyt író életműve és annak recepciója furcsa utat járt be a második világháború lezárulását követő évtizedben. 1945 és 1949 között Karinthy jó néhány műve megjelent az Új Idők Kiadó gondozásában, és az irodalmi sajtóban is számos alkalommal megemlékeztek a szerzőről. (Hogy mást ne mondjunk, ebben az időszakban, 1946-ban jelent meg Karinthy Ferenc *Szellem-idézés* című, édesapjának emléket állító regénye is.) 1949 és 1953 között viszont egyetlen könyvét sem adták

ki Magyarországon, és *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájának* tanúsága szerint egyetlen vele foglalkozó cikk sem jelent meg a lapokban ez idő alatt. A hallgatás éveit 1953 után hirtelen fellendülés követte: ebben az évben jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál az *Így írtok ti* Szász Imre által szerkesztett bővített kiadása, az Ifjúsági Kiadó pedig 1954-ben jelentette meg a *Tanár úr kéremet* – a biztonság kedvéért Illés Endre előszavával ellátva. (Az *Így írtok ti* 1955-ben, *A Tanár úr kérem* pedig 1955-ben és 1956-ban is megér egy újrakiadást.) 1954-ben megjelenik még *A bűvös szék és egyéb komédiák* című kiadvány a Művelt Nép Kiadónál, az *Omnibusz* című humoreszkgyűjtemény a Szépirodalminál (Abody Béla válogatásában), 1955-ben egy újabb humoreszkgyűjtemény (ugyancsak Abody válogatásában és ugyancsak a Szépirodalminál) *Nem nekem köszöntek* címmel, 1956-ban pedig a *Cirkusz* című novellagyűjtemény is napvilágot lát (Kolozsvári Grandpierre Emil válogatásában), valamint Mamcserov Frigyes rendezésében elkészül a *Tanár úr kérem* filmes adaptációja. A Karinthyról szóló írások száma is ugrásszerűen megnő innentől kezdve. Mint látni fogjuk, a Karinthy-életmű korabeli megítélésének ingadozása minden esetben összefügg a hatalom által irányítani kívánt kánonalakító folyamatokkal. Az alábbiakban először az 1949 környékén

kezdődő kánonból való „kizárás”, majd az 1953 környékére datálható „visszazárás” okairól és következményeivel foglalkozom.

A főbb vonalaiban a negyvenes évek végére kidolgozott kommunista irodalmi kánon – amelynek megalapozói között elsősorban Lukács György, Révai József és Horváth Márton nevét kell említenünk – a Petőfi, Ady és József Attila által megjeleníteni vélt hagyomány folytatását jelölte ki a haladó irodalom egyik elsődleges céljaként. Ez a kommunista kultúrpolitika sajátos értelmezésében annyit jelentett, hogy az irodalom mint az agitáció egyik legfontosabb korabeli eszköze nem elégedhet meg a művészet önmagáért való szépségével és igazságával, hanem a tömegek gondolkodásának alakításában, „harcra”, munkára való buzdításában is részt kell vennie. Arról most nem beszélnek, hogy az említett három klasszikus szerző életművének milyen mértékű elferdítésére volt szükség ahhoz, hogy a nekik szánt szerepnek megfelelőhessenek. Ezúttal inkább arra érdemes koncentrálnunk, hogy a hatalom által kijelölt kánon milyen alkotói életműveket – és milyen okkal – próbált kiszorítani az irodalmi közgondolkodásból. A századforduló és a huszadik század elejének irodalma – különös tekintettel a *Nyugat* első

nemzedékének bizonyos alkotóira – például nem igazán illeszkedett a fent vázolt koncepcióba. A legjellegzetesebb talán Babits Mihály esete, akinek kánonból való kiszorítására már nagyon hamar, 1945-től kezdve lépéseket tett a kommunista kultúrpolitika. Horváth Márton *Babits halotti maszkja* című 1945-ös *Szabad Népbeli* cikkét itt éppúgy említhetjük, mint Lukács György végül sikeresnek bizonyult erőfeszítéseit az *Újhold* 1948 utáni elhallgattatására, amely mögött kimondva-kimondatlanul Babits örökségének felszámolása húzódott meg indítékként. A Babits ellen felhozott vádak között gyakran szerepeltek az „elefántcsonttorony-magatartás” és a „l’art pour l’art irodalom” kifejezések – összefoglalóan annyit mondhatunk, Babits javíthatatlanul polgári jelenségnek tűnt a hatalom szemében, aki semmilyen tekintetben nem lehet példa az épülő szocializmus irodalma számára.

Babits esetéből kiindulva elvileg Karinthy Frigyes megítélésének sem kellett volna sokkal jobbnak lennie a korszakban: naphosszat a kávéház félhomályában merengő, műveit a polgári sajtó legkülönbözőbb orgánumainak áruba bocsátó, a maga korában valódi celebritásnak számító író, aki élete során nem sok jelét adta a fennálló rendszer elleni tevőleges lázadás szándékának – valljuk be, nem túl biztató előjelek. A Karinthy

külvilág felé sugárzott imázsát életében (és halála óta is) meghatározó tulajdonságok, úgymint *léhaság*, *könynyedség*, *nagyvilágiság* stb. nem tették lehetővé, hogy az író magától értetődő módon helyet kapjon a népi demokrácia irodalmi panteonjában. (Emlékeztet, hogy az ekkor még élő, idős Nagy Lajos részben épp a „kávéházi író”-ság nehezen cáfolható vádja miatt szorult margóra élete utolsó éveiben.) A negyvenes évek második felében megjelent, Karinthyval foglalkozó cikkek alapján (ezek legtöbbször a szerző halálának tízéves évfordulója alkalmából íródott 1948-ban) viszont úgy tűnik, nem a Babits-eset megismétlődésével van dolgunk: történtek ugyanis kísérletek az író kanonizálására, ezek azonban eleinte nem jártak sikerrel. Előjáróban – és talán magyarázatként – viszont fontos megemlíteni azt az árulkodó ténytet, hogy ezek az írók szinte kivétel nélkül a koalíciós években a Szociáldemokrata Párthoz vagy a Magyar Radikális Párthoz kötődő lapokban – a *Haladásban*, a *Huszadik Században*, a *Népszavában*, a Kassák Lajos szerkesztette *Kortársban* – láttak napvilágot, kommunista befolyás alatt működő lapok már ekkor sem adtak teret Karinthyval foglalkozó közleményeknek.

A negyvenes évek végi cikkek nagy részéről elmondható, hogy szerzőik igyekeznek leválasztani Karinthy humoros műveit elsősorban

társadalomkritikus gulliveriádáiról (a *Capillária* és az *Utazás Faremidóba* című regényekről), valamint az el nem készült *Új Enciklopédiáról*. Így az életmű legnagyobb részét kitevő „humoros” művek valamiféle kötelező penzumként, a megélhetésért folytatott küzdelem eszközeiként jelennek meg ezekben az értelmezésekben, míg a „komoly művek” Karinthy társadalmi elkötelezettségének, a Horthy-korszak bírálatának dokumentumaiként. Az *Új Enciklopédia* el nem készülése ilyen módon éppen azt bizonyítja, hogy bár az íróban megvolt az igény saját korának átfogó ábrázolására és bírálatára, éppen e kor kegyetlensége lehetetlennítette el a nagy mű megszületését. Sós Endre *Karinthy Frigyes, az enciklopédista* című cikkében így fogalmazza meg ezt a helyzetet:

Karinthy nem is csinált titkot abból, hogy ennek [enciklopédistának] vallja magát és legszívesebben egy *Új Enciklopédia* megalkotásának szentelné minden erejét, ha a mindennapi megélhetés nem kényszerítené krikik, humoreszkek, kabaréjelenetek, ujságnovellák, regények és másfajta eladható „irodalmi áruk” készítésére. De kiszolgáltatott helyzetében – túlzás nélkül mondhatjuk: kizsákmányoltságában – sem lett hűtlen eredeti elgondolásához és ha már nem dolgozhatott tervszerűen a fogalmak új meghatározásán, legalább szeszélyes címszó-fel-

dolgozást végzett az elképzelt *Új Enciklopédia* részére.¹

Sós Endre értelmezésében – amely egyébként az 1947-ben újraindított *Huszedik Század* utolsó számában látott napvilágot – Karinthy a nagytőke által kizsákmányolt, irodalmi szakmunkássá lefokozott és valódi céljainak elérésétől elütött forradalmárként jelenik meg. Még egy idézet ennek alátámasztására:

[...] *Új Enciklopédia* még nincs. Szerencsére már készül (első kötetei meg is jelentek) a Szovjetunióban. Pedig nagy szükség lenne rá Magyarországon is, hiszen az ellenforradalom huszonöt esztendeje alatt tudatosan összezavarták az emberekben a fogalmak jelentését. *Fogalmi zűrzavarral akarták alátámasztani a sötétség uralmát*. Karinthy, amikor minden írásával a fogalmak tisztázását akarta elősegíteni, voltaképp forradalmi harcot vívott az ellenforradalommal és elősegítette a demokrácia előkészítésének munkáját.²

Karinthy és a nagytőke viszonya más, korabeli írásokban is központi kérdésként vetődik fel, ami jól mutatja, hogy leginkább e viszony megítélésén dőlt el, hogy az író részét képezheti-e vagy sem a huszedik századi magyar irodalom „haladó hagyományainak”. Sós Endre, ahogy az imént láthattuk, forradalmi harc-

ként jellemzi Karinthy munkásságát. Ennél egy kicsit visszafogottabban, de a lényegét tekintve hasonlóan fogalmaz Kardos László 1946-ban megjelent Karinthy-monográfiájában: „A Tőke és Munka harcában föltétel nélkül a Munka oldalán foglal helyet. Az ő külön mitológiájának a Tőke egyik legcsúfabb szörnyetege, romboló és fertőző elem.”³ Ez az ellentét adja Németh Andor 1948-as Karinthy-cikkének fő kérdését is, itt azonban az író alapvető, tragikus tévedéseként tűnik fel az, ami az imént idézett szövegekben a társadalmi elnyomás velejárójaként lett meghatározva.

Forradalmárnak tartotta magát úgyszólván utolsó pillanatáig, de csak úgy és annyira volt az, mint a forradalom előtti Franciaország filozófusai. Azt hitte, elég beláttatni az emberekkel, mi az értelmes, mi a helyes, hogy észre térjenek. [...] Az emberek tapsoltak írásaihoz, mire elhitte, hogy a betű öl. Pedig a betű nem öl és nincs megváltó hatalma, ha csak szó marad. [...] Publikum, amely hű maradt hozzá, eltakarta előle a tömegeket. [...] És folytatta közírói munkásságát az Est-konzern lapjaiban. De nem vette észre, hogy a feltételek, amelyek között e tevékenységét folytatja, korlátozzák lehetőségeit. [...]

Szétnézett a Hadikban, de nem látott senkit, akire rábízhatta volna magát. Tovább tűnődött, kinek szóljon

barátai közül. Nem talált senkit. „Nincsenek jó kapcsolataim” – állapította meg szomorúan s a tarkójához kapott. Valami nyugtalanító nyilalást érzett, mélyen a haja alatt.⁴

Nem lehetünk benne biztosak, hogy Karinthy saját korához fűződő, a kommunista megközelítés szerint valószínűleg nem kellő direktséggel meghatározott viszonya okozta-e a kánonból való ideiglenes kikerülését, vagy pedig az önmagukért beszélő művek alapján vont a le az 1949-re már berendezkedő hatalom a következtetést, mely szerint nem érdemes kísérletezni Karinthy szocialista íróvá maszkírozásával. Annyi biztos, hogy a Móricz Zsigmond körtér és a Verpeléti út sarkán elhelyezett Karinthy-emléktábla avatása volt jó ideig az utolsó hivatalos esemény, ahol – Sós Endre cikke alapján – az író műveiről elhangzott, hogy azok „a magyar népi demokrácia szellemi alapvetéséhez tartoznak.”⁵ Innentől csaknem öt év szünet következik, ez idő alatt sem a művek újradíszáról, sem a Karinthy-szakirodalom gyarapodásáról nem beszélhetünk.⁶

Az 1953-as év fordulópontot jelentett a keleti blokk országaiban, így Magyarországon is. Sztálin március 5-i halála után lassú „olvadás” indult meg a legtöbb szovjet befolyás alatt lévő államban, nálunk ez a fo-

lyamat Rákosi Mátyás háttérbe szorításával, Nagy Imre miniszterelnöki kinevezésével és – ami a kulturális élet szempontjából a legfontosabb – Révai József leváltásával vette kezdetét. Az irodalompolitikai irányvonal módosítása és a kultúrharcos hevéület mérséklődése mellett még egy tényező kedvezett Karinthy korabeli „újralfedezésének”, ez pedig az úgynevezett „szatíravita”, amely 1953–1954-ben zajlott a magyar irodalmi sajtóban. A vita előzményeként Malenkov 1952 októberi pártkongresszusi felszólalását kell említenünk, amelyben a politikus – állítólag Sztálint idézve – azt mondta, „Szovjet Gogolokra és Scsedrinekre van szükség, akik a szatíra tüzével égetnek ki az életből mindent, ami fékezi az előrehaladást.”⁷ A következő évre el is készültek a megrendelt „szocialista szatírák”, ez alól természetesen a magyar irodalom sem jelentett kivételt. Veres Péter *Almáskertje* és Urbán Ernő *Uborkafája* volt az ekkor kezdődő „szatíravita” két fő referenciaműve, de nem sokkal később (az 1953/54-es színházi évadban) mutaták be Déry Tibor *A talpsimogatóját*, valamint jó néhány olyan szatírárt, amelyek mára kihullottak az irodalmi emlékezetből. (Sólyom László: *Holnapra kiderül*, Sós György: *Petytyes*, Gergely Márta: *Gyengébb nem*, Forgách István: *Vándormadarak*, Csizmarek Mátyás: *Bújócska*, Ságodi József: *Lakásszentelő*)⁸ A szatíra mű-

fajának hatalmi szóra történő felfuttatása jól mutatja a kultúrpolitikai irányváltást: a grandiózus, patetikus szocreál művészet létrehozásának kényszerét a könnyedebb, közönségszeretőbb műfajok iránti igény váltotta fel. A „szatíravita” hozzászólói természetesen a magyarországi szatirikus irodalom hagyományainak naprakész értelmezésére is kísérletet tettek, ilyen módon a Karinthy életművével való számvetés is kikerülhetetlen feladattá vált (erre az író halálának tizenötödik évfordulója is apropót szolgáltatott). Ebben az írásban nincs lehetőségem a „szatíravita” tanulságainak értékelésére (ha voltak egyáltalán ilyenek),⁹ inkább csak néhány jellemző ferdítésre szeretném felhívni a figyelmet, amelyekkel egyes értekezők Karinthyt a szocialista szatíra előfutárai közé igyekeztek emelni.

A malenkovi felszólítás militáns szóhasználata („a szatíra tüzével égetnek ki az életből mindent, ami fékezi az előrehaladást”) jól jellemzi a műfajjal szembeni ekkori elsődleges elvárást: a jó szatíra ebben a fel fogásban nem a humoráról, hanem kérlelhetetlenül kritikus hangvételeléről ismerszik meg. Karinthy művészetét az ekkortájt megjelent írások szerzői előszeretettel hasonlították sebészi beavatkozáshoz, mely során az író valami beteg, eltávolítandó elemet fedez fel a vizsgált páciensben, vagyis a Horthy-korszak Magyar-

országában: „Rendkívüli szatirikus tehetsége szinte anatómiai pontossággal vágott bele a kor fekélyeibe, daganataiba. Úgy, mint a professzor, aki meg akarja mutatni hallgatóinak: íme, ezek a nyavalyák ölik meg menthetetlenül a beteget” – írja róla Hámos György az *Irodalmi Ujságban*.¹⁰ Karinthy humora az egyik pillanatban sebészkes, a másikban „az irodalmi harc és az irodalmi kritika éles fegyvere”¹¹ – de minden esetben valami *ellen* irányul, valamivel *szemben* nyeri el az értelmét. Némiképp hasonló metaforikát használ Devecseri Gábor is, amikor az *Így írtok ti* kapcsán „tisztító nevetést” említ – a humor itt is mint *valamitől* megszabadító, megtisztító fogalom kapcsolódik Karinthy művéhez.¹²

Ugyancsak jellemző az ötvenes évekbeli Karinthy-recepció legtöbb darabjára, hogy az írot *kritikus*ként határozzák meg. Ehhez többeknek jó fogódzót nyújtott Karinthy előszava, amelyet az *Így írtok ti* második kiadása elé illesztett: „*Torzkép*, humoros műfaj, mert nem azt nézi az íróban, ami benne szabályos és általában művészi, tehát szép, hanem ami benne különös és különlegesen egyéni, tehát torz – de egyben *jellemrajz*, kritikai műfaj, meghatározza az írot, az általában, normálisan széptől való eltéréseinek fokát és minőségét.”¹³ Jó néhány szerző – például Devecseri Gábor is fent említett szövegében – idézi ezt a Karinthy-mondatot,

mintegy bizonyítékként az író elkötelezettségére a rendszerben mutatkozó hibák feltárására. Az ötvenes évek ismert humoristája, egyebek mellett az *Állami Áruház* és a *Dollárpapa* című nagysikerű filmek forgatókönyvét jegyző Darvas Szilárd is kritikusként beszél Karinthyról a „szatíravita” idején a *Magyar Nemzetben* megjelent írásában:

Az író mindig kritikus, de a szatirikus író hatványozottan az. Karinthy, amikor az élet kivetítődését, az irodalmat bírálta, magával az élettel szemben sem maradt közömbös szemlélő. Sok minden nyomta: magánélete, anyagi körülményei, a kiadóknak való kiszolgáltatottság szörnyű érzete, világnézetének egyenetlensége és sokszor zavarossága. Mégis, mindeme gátakon keresztül a zseni biztonságával gyakran és szenvedélyesen ostorozta a fennálló rendszer lélekgyilkoló kegyetlenségét, képmutatását, erőszakosságát. Az akkori Magyarország szemétdombjai közt való keserves bukdácsolásában is mindvégig megőrizte őszinte humanitását, az embertömegeket mézszárló háború iránti gyűlöletét, pellengérré állítva zsarnokok, diplomaták sorsokkal labdázó cinizmusát. A kiútra vonatkozólag gyakori és súlyos tévelygései voltak, a hibák és bűnök leleplezésében ritkán tévedett.¹⁴

A további példák idézése helyett megpróbálkoznék néhány tanulság

levonásával. A koalíciós időszakban közölt, Karinthyval foglalkozó cikkek – amelyek az írónak az épp formálódó kánonba való beemelésére tett kísérletekként értelmezhetők – tehát az életmű legismertebb darabjainak háttérbe szorításával a „komoly Karinthy” képének megalkotására törekedtek – a *Capillária*, az *Utazás Faramidóba* és az el nem készült *Új Enciklopédia* lettek volna ennek a képnek a legfontosabb alkotóelemei. A kommunista kultúrpolitika azonban eleinte láthatóan nem számolt Karinthyval: erre bizonyíték lehet, hogy a kommunista párthoz kötődő lapok már a koalíciós években sem foglalkoztak vele, az egyéb baloldali kultúrpolitikai törekvések végleges ellehetetlenítése után pedig már sehhol nem esett szó az író életművéről, könyvei sem jelentek meg hosszú éveken keresztül. Az 1953–1954-es „szatíravita” viszont hirtelen megnövelte Karinthy fontosságát. Az ekkortájt megjelent, Karinthyról szóló cikkek annyiban eltérnek a negyvenes évek végiektől,

hogy nem próbálják relativizálni az író legnépszerűbb műveinek értékét más alkotások előtérbe tolásával: a legnagyobb figyelem ekkoriban (ahogy előtte és azóta is) a *Tanár úr kéremre* és az *Így írtok ti-re* irányult, ez a sorban megjelenő újradíjak alapján is egyértelmű. Szembetűnő azonban a törekvés, amely az említett művek politikai funkcióval való felruházását célozta: a Karinthyt mint saját korának megvesztegethetetlen kritikusát emlegető szövegek természetesen nincsenek híján minden igazságnak, mégis erős túlzásnak tűnik a művek értelmezhetőségének ilyen mérvű leegyszerűsítése. Abban tehát hasonlít egymásra a Karinthy-életmű 1949 előtti sikertelen és 1953 utáni sikeres kanonizálási kísérlete, hogy ilyen vagy olyan módon, de mindkettő az életmű egyetlen séma szerinti olvasására tett javaslatot. Jól látszik továbbá az is, hogy kultúrharcos időkben a politikai érdek pillanatnyi változása könnyen felülírhat bármilyen, mégoly szilárdként láttatott értékrendet.

JEGYZETEK

1. Sós Endre: *Karinthy Frigyes, az enciklopédista*. Huszadik Század, 1949, 110–111.
2. Uo., III–112. (Kiemelés az eredetiben.)
3. Kardos László: *Karinthy Frigyes*. Anonymus, Budapest, 1946, 70.
4. Németh Andor: *Emlékezés Karinthyról*.

Halálának tizedik évfordulóján. Népszava, 1948. augusztus 29., 9.

5. Sós, i. m., 109.
6. Kivételként meg kell említenünk Mark Twain *Tom Sawyer*-ének és *Huckleberry Finn*-jének 1950-es kiadását a Szikra Kiadónál, amely műveknek

- legalábbis névleg – Karinthy volt a fordítója. Karinthyról mint Twain fordítójáról pedig Prohászka János közölt rövid elemzést a *Magyar Nyelvőr* 1950-es évfolyamában. Prohászka János: *Karinthy Frigyes mint műfordító*. Magyar Nyelvőr, 1950/2–3., 134–137.
7. Idézi például: Kende István: *Szatíra-irodalmunk időszerű kérdései*. Csillag, 1954/1., 81.
8. Siklós Olga: *A magyar drámairodalom útja 1945–1957*. Magvető, Budapest, 1970, 392.
9. A satíravitáról bővebben lásd: Reichert Gábor: *Megfelelési kényszer. Poetikum és esztétikum összefüggései Déry Tibor ötvenes évekbeli művészetében*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2018, 163–181.
10. Hámos György: *Emlékezés Karinthy Frigyesre*. Irodalmi Ujság, 1953. augusztus 29., 3.
11. Uo.
12. Devecseri Gábor: „Így írtok ti”. *Szabad Nép*, 1954. október 16., 4.
13. Karinthy Frigyes: *Előszó*. In uő: *Így írtok ti*. Athenaeum, Budapest, 1921, 8–9. (Kiemelések az eredetiben.)
14. Darvas Szilárd: *Karinthyról*. Magyar Nemzet, 1953. október 2.

2019-BEN IS LEHET JELÖLTJE AZ EMBER MÁRIA-DÍJRA!

A Raoul Wallenberg Egyesület alapította díjat 2017-ben Simonyi Andrea és Bánki Miklós, valamint Csillag Ádám, 2018-ban pedig Randolph L. Braham és Hardy Titusz nyerte el.

A díjjal az Egyesület azok munkásságát szeretné elismerni, akik a zsidó és nem-zsidó magyar együttélés történetét, a magyarországi kisebbségek sorsát mutatták be, valamint akik hozzájárultak a rasszizmus elleni küzdelemhez és az emberi jogok érvényesüléséhez.

A díjra a jelölést mailben: embermariadij@gmail.com vagy postán várják: 1363. Budapest, Pf. 39. címre.

A beküldési határidő: 2019. február 28.

A javaslat érvényes, ha:

- a. időben beérkezik,
- b. tartalmazza az ajánlott személy életútjának és a díjra jogosító tevékenységének rövid leírását,
- c. az ajánló és a díjra javasolt személy elérhetőségét.

Raoul Wallenberg Egyesület

www.wallenbergegyesulet.hu

Betegségretorikák az 1930-as évek magyar költészetében

BABITS MIHÁLY, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉS KARINTHY FRIGYES

Az 1930-as évek magyar költészetében a testi betegség színre vitelét tekintve legalább három, egymástól jól elkülöníthető szövegalkotási eljárás figyelhető meg. Ezek nemcsak abban térnek el egymástól, hogy tematikus szinten a betegség más és más formáját prezentálják, hanem abban is, hogy a megszólalás és a betegség viszonyának különböző retorikáit működtetik, és ezzel – a tematikai hasonlóság ellenére – a költői nyelv egymástól gyökeresen eltérő konstitúcióit hívják életre.

Babits Mihály *Balázsolása*¹ (1937) a hang produkciója, Kosztolányi Dezső *A vad kovácsa*² (1930) a testi szenvedés és az esztétikum összefüggései, Karinthy Frigyes *Mindszenti litániája*³ (1931) pedig a beteg test egzisztenciális és politikai vonatkozásrendszeré felől közelít a betegség fenomenájához. Babits versének szerkezete, a hosszabb és a rövidebb, a 12-es és a 8-as sorok egyenletes váltakozása⁴ – tulajdonképp a légzés ritmusát

megjelenítve – maga is színre viszi azt, amiről a lírai én szól:

Mert orv betegség öldös íme engemet
és fojtogatja torkomat,
gégém szűkül, levegőm egyre fogy,
tüdőm
zihál, s mint aki hegyre hág,
mind nehezebben kúszva, vagy terhet
cipel,
kifulva, akként élek én
örökös lihegésben. [...]

A betegség itt megjelenő tünetegyüttese, a zihálás, a lihegés, a beszéd el-elcsukló felhangzása ilyesformán a lírai hang konstitutív tényezőjévé válik. Mivel a vers szervezőelvévé avatja a légzés ritmusát, mely ekként formát ad az én beszédének, megszólalása nem azonosítható kizárólag a lírai költészet vallomások hagyományának részeként⁵ – még ha más-különben el is választhatatlan attól. Rendkívül fontos szem előtt tartani, hogy a lélegzet ritmusa onnantól,

hogy versszerző elvvé lesz, nem értelmezhető egyszerűen csak a költemény tematikus szintjének illuztrációjaként. A betegség tüneteinek – gyenge hang (ez az alakzat már az 1933-as *Versenyt az esztendőkkel!* nyitóversében is feltűnik, tehát irodalomtörténeti szempontból fontos, hogy a szerzőnél nem a gégerákkal való szembenézésből következik), szakadozó lélegzet, elégtelen oxigénbevitel – megjelenítése ugyanis azáltal, hogy a *Balázsolás* lényeges szerkezeti elemként kapcsolódik össze a vers tematikus szintjével, egy olyan betegséget körvonalaz, mely nem csupán egy, a romantikus olvasási stratégiák teljesítményeként létesített, a versen túl vagy a vers mögött felfedezhető szubjektumot (a gégeráktól szenvedő Babits Mihályt), hanem a lírai ént is kínozza – mintegy a versszöveg betegségeként. Sőt, mivel a betegség tünetei szabják meg az én megszólalásának anyagi lehetőségfeltételeit – mindenekelőtt azt, hogy milyen hosszú lehet egy sor –, e tünetek a vers materiális dimenziójával is viszonyt létesítenek. A betegség színre vitele Babits költeményében tehát egyszerre pozicionál egy vallomástevő, Szent Balázshoz segítségért folyamodó, szenvedéseiről számot adó szubjektumot (a vers tematikus szintjén),⁶ és bontja meg, építi le ezt az alakzatot (a vers materiális szintjén), annak nyelvi feltételezettségét, és ami itt a legfontosabb:

szövegszerű létmódját kihangsúlyozva.

Kosztolányi verse Babitséval szemben a testi szenvedés – mely bizonyos értelemben mindig egyfajta tágan értett betegség eredménye – produktív oldalát emeli ki. Ez a költemény,⁷ melyet Németh G. Béla a „létintenzitás” és az „életteljesség” kései Kosztolányi-művei közé sorolt,⁸ a lírai ént – hasonlóan a *Száz sor a testi szenvedésről* című vershez („Nem hagyja el, / bármit teszel, / vág, kalapál, / fúr, vés, reszel”) – épp megmunkálás alatt álló anyagként mutatja fel:

A vad kovács, a szenvedés
sötét pörölyvel döngöl engem,
szikrázva visszanezék és
kormos dalát övéle zengem.
Beh jó nekem, hogy nem kell élni,
csak az üllőre ráalélni,
engedni szépen, mit se tenni,
csak fájni így és várni, lenni.
Verj, vad kovács, világfutóvá,
érzéstelenné és meredtté,
tökéletessé és tudóvá,
kemény, fájdalmas műremekké.

A betegség életre hívta szenvedés megtapasztalása eszerint, akárcsak Babitsnál, Kosztolányinál is inkább köthető a vers lírai énjéhez, mint egy azon kívüli entitáshoz (már csak azért is, mert Kosztolányi ínyrákja a vers keletkezésekor még nem fejlődött ki). A vad kovács alakja, mely

a szenvedéssel, a fájdalommal azonos, ebben az összefüggésrendszerben két szempontból is a lírai hang eredeteként tűnik fel. Egyfelől az én beszéde a vad kovács énekét ismétli, tehát mint ilyen, az ének annak egyfajta visszhangjaként hangzik fel („kormos dalát övéle zengem”), akár annak lehetőségét is felkínálva, hogy ezt az éneket a pörölycsapások ritmusával feleltessük meg. Másfelől a lírai én teste, amely – ha a megszólított eleget tesz a hozzá intézett felszólításnak – a „fájdalmas műremekké” válás felé halad, és ezáltal kétségtelenül a verssel, a verstesttel magával azonosítódik, formájában őrzi e pörölycsapások emlékét. Léte a szenvedés általi megformáltság viszonyában gondolható el. A fájdalom vagy szenvedés ekként egyszerre tűnik fel a vers által implicit módon megkülönböztetett tartalmi (a fájdalom szülte ének) és formai dimenzió eredeteként. A megformálás folyamatának e kettős vonatkozása felfüggeszti a lírai én életét („Beh jó nekem, hogy nem kell élni, / csak az üllőre ráalélni”), és helyébe az érzéstelenség, a meredség, a keménység, tehát a vers figurális rendjének megfelelően a fém élettelségét és attribútumait írja (az „élni”, „ráalélni”, „engedni”, „tenni”, „fájni”, „várni”, „lenni” főnévi igenevei nyelvi személytelenségükkel, melyek a vers megelőző szakaszával [„döngöl”, „visszanézek”, „zengem”] éles kont-

rasztnak állnak, maguk is ezt viszik színre). A megmunkálás folyamata ekként fémmé változtatja az élt. Azzá az anyaggá, mely a kovács számára általában nem a megmunkáltság eredményeként áll rendelkezésre, hanem a munka megkezdésének alapjaként. A tökéletesség állapota, mely a tudásával esik egybe, azonban nem felváltja az esztétista műremek eredeteként megjelenő fájdalmat, hanem a verstestbe zárja azt („kemény, fájdalmas műremekké” [kiemelés – B. G.]). A tudás Kosztolányi versében innen nézve a fém inskripciójának tekinthető. Az esztétikaiba integrálódó tudás, a fém vésete a fájdalom tudása, a vad kováccsal való szembesülés tapasztalatról szerzett ismeret. A vad kovács a vers azon szervezőelvének trópusa, amely a lírai ént és az ő testét, vagyis – megidézve a *Szonettek Orfeuszhoz* léthierarchiáját⁹ – a tökéletes, ám a tökéletesség áráról tudással bírós és az e tudást közvetítő művet magát is előállítja.

Babits és Kosztolányi verseihez képest Karinthyénál a betegség színre vitelének egy, a színre vitt betegség modern kultúrtörténeti vonatkozásaira jóval explicitebb formában utaló változatával találkozhatunk. A *Mindszenti litánia* két nagyobb egységre bontható. Az elsőnek a megszólított betegsége és halála, a

másodiknak élete müncheni epizódjai, valamint a búcsúzás gesztusai állnak a középpontjában. A továbbiakban az első nagyobb egység értelmezésére teszünk kísérletet.

Karinthy rendhagyó gyászversének¹⁰ betegsége az életből – egyenesen a reprodukciós szervekből, igencsak valószínű módon rákos elváltozásként¹¹ – születik meg („Ahonnan más »igazi« asszonyok testéből / Pufók kisbaba indul”), sőt maga is élő („az erdő az erdő a titokzatos korallerdő”, „elkezdett növekedni”, „Ágakat és kacskaringós utakat görbített / Kapaszkodott és szétfutott bíbor gyökerekkel”, „Indákkal a tenger alatt”, „cserjekorall”, „Korallbozót”). Mint ilyen az élet többlete, melynek előállítása nemcsak a saját test feletti uralom hiányának tapasztalatát közvetíti, hanem az élet két formájának, az egészség és a betegség, vagyis a test és a „korallerdő” konfliktusát is okozza. Az élet akaratlan és kontrollálhatatlan előállítása, amelyet a beteg test folyamatosan hajt végre, e konfliktusban végső soron a halál előállításába fordul át: a gyökerekkel átszőtt erdővé válás trópusa a betegség totális kiterjesztését („Míg erdő nem lettél egészen”), tehát lokális voltának felszámolódását, egyúttal az egészséges területek visszahúzóását vagy elsorvadását jeleníti meg. Ugyanakkor az előbbiekből következik, hogy a költemény tanúsága szerint az élet többleteként azonosít-

ható halál egyre nagyobb mértékben felel a lassan korallerdővé váló test életéért, hiszen ez a korallerdő, mely a betegség és az általa előállított – halált hozó – élet terméke, pontosan azokra a gyökerekre utalt, melyek növekedése a betegség terjedését a vers figurális szintjén prezentálja („Kapaszkodott és szétfutott bíbor gyökerekkel”).¹² A betegség életformájának elburjánzása (a szóhasználat, mint látható lesz, nem véletlen), amely az esztétikum elburjánzásának struktúramozzanata is – hiszen a korall ékszerként is használatos –, mindazonáltal önfelszámoló folyamat.

A test korallerdővé válása a betegség teljes eluralkodásának, így az egészséges test elmúlásának, a megszólított halálának, végső soron pedig az esztétikum értékvesztésének a jelölője. Karinthy 1930-as évekbeli költészetének perspektívájából ez utóbbi mozzanat a klasszikus modern poétikák kritikájaként is értelmezhető. A kései Karinthy-versek viszonylagos eszköztelensége¹³ innen nézve az önmagát feléző esztétikum – a *Szemek szimfóniájában* a korall épp az esztétikai trópusa („Micsoda korallkincseket akartam felhozni harmatosan / A nyelvtenger mélyéből”)¹⁴ –, az azt jelképező ornamentika, és általában az 1930-as évekre igencsak sokak által

kimerülteként érzékelt „nyugatos” költészet alternatíváját, a líra eleve-
nen tartásának egy lehetséges útját
kínálja. A líra elevenen tartását, a
költői nyelv autentikus megszólalta-
tását a *Mindszenti litániában* minde-
nekelőtt a halál teszi lehetővé („Elza
fiam, te is meghaltál, lehet már veled
beszélni / Az élővel nem tudok én”).
Életben tartását vagy egyenesen re-
vitalizációját – mely, mint Karinthy
publicisztikai írásaiból tudhatjuk, a
modernség egyre inkább elhatalma-
sodó technikai diszpozíciója okozta
válság miatt válik feladattá¹⁵ – ezen
összefüggések között a sírfelirathoz,
tehát a líra forrásvidékéhez, az élet és
halál differenciáját jelölő, egyúttal a
köztük való közvetítés lehetőségét
jelképező irodalmi formációkhoz
való visszanyúlás garantálhatja. Az
Üzenet a palackban verseiben erősen
érvényesülő halálfanatika, a halál-
nak e versekben játszott központi
szerepe eszerint akár egy ilyesfajta
– a líra revitalizálására irányuló, eny-
nyiben pedig az élet és a halál diffe-
renciáját Kosztolányi költészetétől
igencsak különböző módon magába
csatornázó – költői program kibon-
takoztatási kísérletének is tekinthe-
tő (például: „Ó nem így akartam én
egyszer vallani rólatok női szemek /
Zörgő szavakat zihálva egymás he-
gyén-hátán hangsúlytalanul” *Szemek
szimfóniája*; „Mert idehúzott dalotok
s most feszengek szégyenkezve és só-
vár-irígyen [...] Rossz dolog ez gye-

rekek kísértetnek lenni ezt kopogja
nektek apátok” A *reformnemzedék-
hez*).¹⁶

A *Mindszenti litánia* megszólított-
jának élete és tényleges halála közöt-
ti határt az egészséges és a beteg kö-
zötti megkülönböztetés lehetetlen-
né válása, az egészséges testterületek
teljes eltűnése vonja meg. Ily módon
a te halála egybeesik testének korall-
erdővé válásával, tehát a test és a
korallerdő azonosulásával, emellett
azonban párhuzamos a megszólított
és a halottas ágyban fekvő viaszfi-
gura felcserélődésével is („Vékony
viaszfigura fekszik helyeden az ágy-
ban”). E két, ugyanazon eseményt,
vagyis a megszólított halálát színre
vivő metafora a *Mindszenti litánia*
tropológiai rendszerében metoni-
mikus kapcsolatban áll egymással: a
viaszfigurává válás, akárcsak a szük-
ségszerűen halott korallerdővé vál-
tozás implicit trópusa – a descartes-i
szubsztanciadualizmus struktúráját
megidézve – a kifehéredés mozzana-
tában érintkezik (melynek a halott
test lepedővel való lefedésének ak-
tusa csupán ismétlése [„Egy szál le-
pedővel letakarva furcsa szokás”]).
A lélek nélkül, mely itt az egyre fo-
gyatkozó egészséges étellel lesz azo-
nos, a test nem egyenlő a te alakza-
tával: viaszfigura vagy kiürült, színét
– és esztétikai értékét – vesztett ko-
rallváz. A megszólított és a megszólí-
tott testének szétkapcsolása, melyet
a halál versbéli metaforái végrehaj-

tanak, mindenekelőtt a lélektől különválaszthatóként felmutatott test azon idegenségét, sőt potenciális ellenségességét emeli ki, mely az élet ellen való fordulást első ízben teszi lehetővé. A test ezen összefüggések között az ellenség egy alakja, egy fajta *hostis* (az élet elpusztítására törő élet),¹⁷ mely éppen a lélekhez vagy tudathoz, a megszólítotthoz képest vett mássága és szuverén, irányíthatatlan, értelemszerűen alkuképtelen működése okán válik fenyegetővé.¹⁸ A betegség itt ekként alapozza meg és tárja fel a test és a lélek (vagy tudat) eredendőként felismert különállását, valamint a test önállóságának tapasztalatát.¹⁹

A betegség meg- vagy meg nem nevezésének kérdése kulcsfontosságú itt. A *Mindszenti litániában* feltűnő megbetegedés, mint ez már szóba került, több mint valószínű, hogy a női reprodukciós szervek valamely rákos elváltozása. A vers a betegség megjelenítése során a térbeliség dimenzióját előtérbe állító metaforarendszert működtet („növekedni”, „görbített”, „kapaszkodott”, „szétfutott”, „erdő”, „táj” stb.), példászerűen tagozódva a modern rákrepresentáció uralkodó hagyományába.²⁰ Ez részben a betegség figurációjának mediális vonatkozásából fakad: leírása Karinthy versében mindenekelőtt az ekphraszisz alakzatához kö-

tődik, hiszen e leírás tulajdonképp a költemény ajánlásában megidézett („*Néhai K. E. festőnő halálának évfordulójára*”), egyúttal a vers megszólítottjaként pozicionált festőnő („Elza fiam”) egy meg nem festett képét helyettesíti, annak helyébe íródik („Míg erdő nem lettél egészen valami tengeralatti / Különös táj amit meg is akartál festeni akkor”).²¹ Azáltal, hogy a vers úgymond megfesti e tájat – melyet az, akit halála az erdővé válás pillanatához köt, nem alkothat meg –, az Elza által el nem készített festmény hiányát igyekszik orvosolni. Ebben az értelemben a vers ekphraszisz egy nem létező kép szupplementumának tekinthető, és mint ilyen, metaforahasználatában is annak mediális lehetőségeihez igazodik (még ha emellett a költői nyelv figuratív potencialitását kiaknázva a korallerdővé változás, az egészséges test betegség általi felemésztődésének dinamikus folyamatát is megjeleníti). Ez az egyik vonatkozása annak, Karinthy versében miért nem a megnevezés, hanem a körülírás és az ellipszis alakzatai határozzák meg a betegség prezentációját („az az erdő egy híres betegség / Amin úgyse lehet segíteni”): a helyettesített kép elvileg maga is a betegség allegóriájaként jelenítené meg a korallerdőt. A szöveg, amely e kép helyébe íródik, tehát egy hiány hiányát tematizálja. Ugyanakkor a betegség versbéli figurációjának kérdése mindemel-

lett túl is mutat az ekhpraszisz teljesítményén. Elválaszthatatlan attól, amiként a rákot a 20. század első harmadának medikális diskurzusai elgondolhatóvá tették.²²

A rák e magyarországi diskurzusokban rendre egy, a növényi életformákhoz kapcsolódó metaforarendszer segítségével válik megragadhatóvá. A rák leírása során jelentkező, a térbeliséget hangsúlyozó metaforák alapját itt tehát a természeti létezők jelentik: a betegség azért térbeli módon figurálódik, mert elgondolhatóságát illetően épp a modelljéül szolgáló növényi életformák terjeszkedése, térkitöltő növekedése válik központi mozzanattá. A rákbetegség 20. század eleji tudományos szakirodalmában az előbbieknél megfelelően éppúgy olvashatunk a „gyökeres kiirtás”-ról²³ vagy egyszerűen csak a „kiirtás”-ról mint gyógyítási eljárásról,²⁴ ahogy „beteges burjánzás”-ról, „kóros burjánzás-ról”,²⁵ „rákosan burjánzó sejtek”-ről és „rákos burjánzás”-ról.²⁶ A burjánzás metaforája a rák azon sajátosságát jelöli, mely szerint e betegség halálos pusztító ereje tulajdonképp abban áll, hogy a rákos sejtek birtokába kerülnek a „korlátlan szaporodási készség”-nek,²⁷ a „határtalan szaporodás”,²⁸ a „határt nem ismerő növekedés”²⁹ képességének. Ez a képesség – a korabeli szakirodalom tanúsága szerint – a sejtek egyensúlyi állapotának, a keletkezés

és a pusztulás kiegyenlítetttségének felbomlásából születik meg, és a sejt inherens növekedési energiájának eluralkodását okozza. Ahogy egy értekező az 1930-as évek elején – a betegség növényi életformák felőli elgondolhatóságát a végletekig kiaknázva – rögzíti: „A rák magvának és csirájának vitalis energiája oly hatalmas hogy azt eddigi ismereteink szerint csakis a sugárzó energia képes elpusztítani és semmiféle más sejt vagy protoplasmaméreg. Ugyanúgy, amint a termőföldbe vetett magból az időjárás minden viszontagsága ellenére is kikél a csira, ugyanúgy a szervezetbe oltott rák minden külső és belső befolyás ellenére is megfogant és daganattá fejlődik.”³⁰

A rákos sejtek elburjánzása a modern orvostudomány belátásai szerint mindig e sejtek környezetének rovására történik. Ami e vonatkozásban a számunkra különösen lényeges, az az, hogy a rák terjedésének leírása, a betegség és a környezet viszonyának megragadása a vonatkozó irodalomban gyakran politikai jelleget ölt. Ahhoz, hogy megérthessük a rák modern elgondolhatóságát, rendkívül fontos megérteni tehát, hogy a rák miként válik az orvosi diskurzusokban politikai entitássá.

A rák értelemszerűen csakis akkor lehet politikai létforma, ha individuális létezőként értelmezhető. Ez a létező, mint minden ilyen típusú létforma, egyéni tulajdonságokkal

bír. A rák politikai entitásként való elgondolása tehát élesen különbözik a betegség azon hegeli modelljétől, amely a betegséget mindenekelőtt egy, a szervezet egységét megbontó törésként határozza meg. Hegelnél e törés forrása a rész – rendszer vagy szerv – elszigetelődése.³¹ A rák mint politikai életforma ehhez képest a modernség horizontján egy új egész létesüléseként is elgondolható. Éppen ezért lényeges felismerni, hogy az egyéni tulajdonságok megismerése a 20. század elejének magyar orvosi szakirodalmában egyre inkább a rák kezelésének nélkülözhetetlen összetevőjeként tűnik fel.³² A betegség politikai értelmezése megváltoztatja a betegség szerkezetét. A rákos sejt ezek között az új összefüggések között, akárcsak az egészséges, önálló identitással bír. Céltalannak tűnő terjeszkedése során – a test sejtjeinek véges számából adódóan – az egészséges sejtek identitását, létét fenyegeti, miközben sajátját is őrzi.³³ A rákos és az egészséges sejtek viszonya ebből a perspektívából joggal emlékeztethet akár a háború vagy a polgárháború állapotára is.³⁴ Nem véletlen, hogy a rák kapcsán, ahogy máshol a „sejtállam”-on³⁵ belüli összeütközésekről, úgy egy 1935-ben megjelent összefoglaló jellegű, reprezentatív ismeretterjesztő kiadványban az alábbiakról értesülhetünk: „A ráksejt minden mai ismeretünk szerint nem egyéb, mint a megváltozott rendes sejt.

A különbség kettőjük között abban van, hogy a kialakult, helyét és szomszédságát, táplálkozását és szaporodását az egész szervezet egyensúlyállapotába beállított egységes, rendes sejtrel szemben a ráksejt nem tartja be *a köztársaság többi tagjával, elsősorban szomszédaival szemben köteleles határokat.*”³⁶

A rák az 1900-as évek első évtizedeiben növényi életformák módjára burjánzik, terjeszkedik, azonban ennek során nem marad meg a vegetáció szintjén, ahová figurációja első szinten utalná, hiszen politikai tevékenységet végez. Provokál és veszélyeztet, a szervezetet egy olyan polgárháborúba taszítva, amelynek csakis a – 20. század első harmadában még igen valószínűtlen – teljes gyógyulás vagy a beteg halála vethet véget. Karinthy versének betegsége példaszerűen idézi meg a rák e modern konstitúcióját. A *Mindszenti litánia* betegségretrikája egyfelől a színre vitt ekhprasizis mediális diszpozíciójából fakadóan működtet egy, elsősorban a betegség térbeliségét hangsúlyozó metaforarendszert. Másfelől azonban a betegség modellje a versben pontosan úgy alapszik a növényi életformák felkínálta figurális renden, amiként a ráké a korabeli medikális diskurzusokban. Sőt, mint az élet ellen forduló élet, a lélek és a test szétkapcsolásának alakzatá-

nál látható volt, a vers a rák politikai dimenziójától sem marad egészen érintetlen (még ha Karinthy-nál inkább a beteg, ellenséges test egységének és a léleknek a szembenállása lép is a testen belüli háború helyébe). Karinthy költeménye egyszerre működteti a betegség retorikájának egy, a vers inherens poétikai lehetőségeit kibontakoztató, és egy, a rák modern elgondolhatóságát integráló szintjét, melyek valójában elválaszthatatlanok egymástól. Ahogy a betegség versbéli meg nem nevezése az ekhphraszisz oldalán a képleírás alakzatának teljesítményeként tűnt fel, úgy jelenik meg a betegséggel való foglalatosság modern gyakorlatainak eredményeként is.

A rákos megbetegedés társadalmi kezelése a *Mindszenti litániában* a titokkal, a titkolózással kapcsolódik össze. Ez olyannyira igaz, hogy a titkolózás e költeményben egyenesen szimptomatikus jellegű, a betegség felismeréséhez alapot szolgáltató tevékenységgé válik:

Orvosok és hangoszavú erélyes nők,
 ápolók
 És cselédek a rosszszagú bérház
 folyosóján
 Aminek emeletén vonszoltad magad
 a műterembe
 És hallottad, hogy összesúgnak
 a hátad mögött
 S innen tudtad – hogy az az erdő egy
 híres betegség

Amin úgyse lehet segíteni, el szokták
 titkolni
 És úgy kell tenni neked is mintha te
 se tudnád
 Hogy meg ne sértsd a titkolózókat
 körülötted
 Így hát titokban egyedül a kis kávé-
 mérésben
 Függyönt behúзва, szedted elő
 dobogó szívvel
 A népszerű orvosi lapból kitépett
 cikket
 Melyből sok latin szó közül kettőt
 értettél
Ignorabimus és ezt a szépet: *exitus*
lethalis

A beteg nem értesülhet közvetlenül állapotáról, mivel a betegség olyasmi, amit még önmagunk előtt is titkolnunk kell. A rák társadalmi kezelésének pontosan ez a módja jut szóhoz Karinthy *Utazás a koponyám körül* című regényében is: „– Ha volna folt az agyvelőn, akkor most megmondanád nekem? / Szünet. / – Nem. / – Miért nem? / – Mert bizonyos fokig az orvos a beteggel szemben is titoktartásra van kötelezve.”³⁷ A betegség megnevezése ebben az összefüggérendszerben, ahogy erre Susan Sontag rámutat, mágikus jellegű cselekedet, hiszen egy, a modern társadalomban – részben vélt legyőzhetetlensége okán – kvázi mitikussá vált entitással létesít kapcsolatot.³⁸ Karinthy regényében a megnevezés e vonatkozása teljes mértékben

érvényesül: „[M]int valami viccet, groteszk gondolatot dobtam oda hetyke ötletemet: nekem agydagatatom van. / Tudom, hogy örülsz, műveltségem és pozitívizmusom tiltakozik ellene: mégis [...] az a makacs gyanú kínoz, hogy akkor kezdődött a dolog, mikor ezt kimondtam – a gyermek akkor született, nem is akkor: attól, hogy megneveztem.”³⁹ A rákbetegség megnevezése eszerint nem értelmezhető konstatív, leíró jellegű megnyilatkozásként, hiszen maga hozza létre a tényállást, amelyről szól – tehát a megnevezés létesít, és mint ilyen típusú, cselekvő beszédaktus, eminens módon performatívnak tekinthető.⁴⁰

A megnevezés hiánya innen nézve a nyelv teremtőerejének korlátozásaként is értelmezhető, mely korlátozás elsősorban a beteg lelki világának megóvása, vagyis a szégyenérzet,⁴¹ a pánik és a halálfélelem kialakulásának – vagy jobban mondva: létrehozásának – elkerülése érdekében történik. A rák társadalmi kezelése tehát maga is rést üt a megszólított teste és lelke/tudata közé, azok aszimmetrikus (beteg/egészséges) viszonyát létrehozva. Ennek elsődleges célja a nem fertőző betegség towaterjedésének megállítása. A cél az, hogy a betegség a lehető leginkább érintetlenül hagyja az elmét. A megszólított és a megszólított testének szétkapcsolása a mentális egészség megóvását az

identitás izolációja révén igyekszik biztosítani, a testet a betegség egyfajta karanténjává avatva. Amikor a *Mindszenti litánia* versbeszéde nem nevezi meg a megszólított életét elpusztító betegséget, azon társadalmi gyakorlatokba kapcsolódik be, melyeket a vers tanúsága szerint az „Orvosok és hangosszavú erélyes nők, ápolók / És cselédek” működtetnek. Ha a beteg tudomást szerez állapotának valóságos mibenlétéről, azzal nemcsak feltöri az e gyakorlatok által megalkotott – a jószándék és a társadalmi szabályozó eljárások különös ötvözeteként azonosítható – karantént, hanem az azt létesítő gyakorlatokat magukat hatástalanítja, amivel végső soron e gyakorlatok ágenseinek okoz sérelmet („És úgy kell tenni neked is mintha te se tudnád / Hogy meg ne sértsd a titkolózókat körülötted”).

A titok, melynek megóvását a versbeszéd ellipszisei még a síron túli címmel szemben is érvényesítik, mint sejthető, a beteg menthetetlenségéé, a betegség halálos kimeneteléé, mely alapvetően a betegség ismeretlen természetéből fakad („Amin úgyse lehet segíteni”, „*Ignorabimus* és ezt a szépet: *exitus lethalis*”). A titkot ekként a halál modern tabuja védelmezi („S eljátszottam fanyarul, hogy csacsi tévedés volt / Hogy az a pap bent volt nálad és

énekelő hangon / Együtt mondtátok a miatyánkot [...] tudtam én, hogy neked ezen túl kell esni / Mégse beszélhettem”).⁴² Ez az oka annak, hogy a betegségről szintén csak titokban, „kávémérésben / Függyönt behúzva” szerzhető tudás. A rákos beteg, amennyiben képet szeretne alkotni tényleges állapotáról, titokkal kell, hogy kijátssza a titkot; fel kell, hogy nyissa a karantént, melyet végső soron a – társadalmi gyakorlatokat ismétlő – *Mindszenti litánia* elliptikus

nyelve létesít. Az olvasat, mely ráismer a betegségre, és megnevezi azt, az előbbiektől perspektívájából nem tesz mást, csupán az önmagáról, létéről tudást szerezni vágyó beteg lehetséges cselekedeteit ismétli el. Karinthy versének olvasója az el-lipszis feloldásával, a rákbetegségre való ráismeréssel egyúttal a karantén pecsétjét is feltöri, az élet azon formájával találva szemben magát így, amely potenciálisan mindünket pusztulással fenyeget.

JEGYZETEK

1. A Babits-versidézetek forrása: Babits Mihály *Összegyűjtött versei*. S. a. r. Kelevéz Ágnes, Osiris, Budapest, 1997³.
2. A Kosztolányi-versidézetek forrása: Kosztolányi Dezső *Összes versei*. S. a. r. Réz Pál, Osiris, Budapest, 2005.
3. A Karinthy-versidézetek forrása: Karinthy Frigyes *Összegyűjtött versei*. S. a. r. Kőríz Imre, Magvető, Budapest, 2017.
3. Verstani szempontból lásd ehhez: Rába György: *Babits Mihály*. Gondolat, Budapest, 1983, 307. Továbbá: Németh G. Béla: Liturgikus emlék mint tárgyiasító versszerkezet és verskeret. Babits Mihály: Balázsolás. In uő: *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*. Szépirodalmi, Budapest, 1987, 199.
5. A vershez efelől közelít: Fülöp László: *Egy klasszikus tényregény. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül*. Alföld, 1987/7, 36. Továbbá: Czeizel Endre: *Babits Mihály családfájának kreatológiai értékelése*. Alföld, 1995/5, 79. Valamint: Szállási Árpád: *Ady, Babits, Kosztolányi betegsége, orvosai*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014, 27.
6. N. Horváth Béla értelmezésében a halálfélelem válik központi jelentőségű motívummá: N. Horváth Béla: *A lírikus Babits*. A Tiszatáj Diákmelléklete, 1994/4., 11–12.
7. *A vad kovácsot* Szegedy-Maszák Mihály a *Februári ódával* hozza összefüggésbe. Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony, 2010, 406.
8. Vö. Németh G. Béla, *Az elgondolhatatlan álorcái. Szerep és magatartás a kései Kosztolányinál*. In uő: *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*, 214.
9. A halott test mint műremek koncepciója egyértelműen összefüggésbe hozható Rilke verseskönyvének a halottságot mint a lét egy magasabb rendű állapotát a művészettel

– Eurüdikét Orfeusszal – szoros viszonyba állító passzusai. Például: „Csak ki holtak mákonyát / már egyszer ette, / annak még a némaság / is dalt rebegne.” I/IX. Vagy: „Eurüdikében légy holt örökre –, dalolva szállj, / dicsérve szállj vissza a tiszta Viszonyba. / Itt, távozók közt, légy a fenéig ürített pohár, / megcsendült üveg, mely már a hanggal szét-hasadna [das sich im Klang schon zerschlug]” II/XIII. [Báthori Csaba fordítása]).

10. Vö. Keresztesi József, Komoly dolog. Karinthy Frigyes költészetéről. In Karinthy Frigyes *Összegyűjtött versei*, 259. Beck András egyfajta tanácsatlanságról vagy ambivalenciáról szól a Karinthy-recepciót illetően, melyet alapvetően az életműhöz való közelítés bevett eljárása, a humoros–komoly-megkülönböztetés taszít ebbe az állapotba: Beck András: *Szakítópróba. Karinthy, a Nihil és akiknek nem kell*, Műút, Miskolc, 2015, 14–15. Valóban fontos figyelni arra, hogy Karinthy kései verseinek esetében a művek elrendezésének ez a kódja hasznavehetetlennek mutatkozik: a *Mindszenti litánia* például éppen azért tekinthető rendhagyó gyászversnek, mert miközben az alapvetően késleltetésre épülő versszerkezet megtartja a búcsúversek műfaji jellegzetességeit (patetikus, himnikus modalitás stb.), több helyen is humoros, sőt ironikus passzusokkal él. Karinthy kései versei, melyek szinte kivétel nélkül működtetnek a *Mindszenti litániáé*hoz hasonló megoldásokat, innen nézve a pátosz és az ironia/humor összjátékát, vagyis a

komoly–humoros-megkülönböztetés összeomlását vagy lehetetlenségét artikulálják. Ez arra világíthat rá, hogy Karinthy kései versei a költői megszólalás lehetőségeinek radikális kitérését hajtják végre (a prózavers irányába eltolódva), hiszen – a költői szó exkluzivitásának felbontásaképp – a nyelv azon dimenzióit is folytonosan a lírai megszólalásba integrálhatóként jelenítik meg, amelyek a magyar irodalmi modernségben jellemzően kizáródtak a magasirodalom köréből (ide tartozik például a köznyelv különböző regisztereinek Karinthy-nál gyakori versbe emelése is). Karinthy Frigyes kései verseinek irodalomtörténeti helye csakis ezt megértve jelölhető ki. Lásd ehhez: Kardos László: *Karinthy Frigyes*. Anonymus, Budapest, 1946, 47–48; 54–55. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos Tandori Dezső elemzése, mely Karinthy költészetét Kaszák Lajoséval és Szabó Lőrincével egyaránt összefüggésbe hozza: Tandori Dezső, „Volt valami példátlan izgalom és remény a levegőben...”. Karinthy Frigyes. In uő: *Az erősebb lét közelében. Olvasónapló*, Gondolat, Budapest, 1981, 168–184.

11. Kabdebó Lóránt a rákot Karinthy testvéreinek életrajza felől emeli ki: Kabdebó Lóránt: *Századsírató. Az Üzenet a palackban verseiről*. Új Írás, 1987/10, 22.
12. Ahogy Kabdebó Lóránt rámutat (Uo., 25.), Devecseri Gábor *Erdő* című, Dante-patafrázisként is olvasható verse ezt illetően mind filológiai, mind figuratív szempontból szoros kapcsolatot tart fenn Karinthy köl-

teményével: „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötét erdő jutott belém: / a születő halálnak tudata. / Sok ágbogával, árnyával növekszik; / s én hordozom – ha nem tetszik, ha tetszik –. / Nem szarv, maszk, lópata, / kívülről leső rém ez a tudat: / erdő a szívem égboltja alatt; / susog szelíden, mert hálás nekem: / egy levele sem sarjad nélkülem.”

13. Ugyanerre utal a szerző második monográfusa, amikor azt állítja, hogy a kései Karinthy-versek „szinte meztelenek”. Szalay Károly: *Karinthy Frigyes*. Gondolat, Budapest, 1961, 275. Lásd még ehhez: Tandori, i. m. Továbbá: Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*. Magvető, Budapest, 2001, 169–170.
14. A korallkincs trópusa akár William Shakespeare *A viharjával* is kapcsolatba hozható: „Öt rőfre lenn, az apád ott pihen, / és a csontja már korall, / két kis gyöngy a szemében, / eggyé vált a sós habbal: / ki a tengerben álmodik, / lassan kinccsé változik.” (Nádasdy Ádám fordítása [a kiemelést elhagytam – B. G.]
15. Lásd ehhez: Balogh Gergő: *Karinthy nyelvet ölt. Nyelv, technika és felelősség Karinthy Frigyesnél*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2018, 118–124.
16. *A reformnemzedékhez* című vers értelmezéséért lásd: Uo., 213–221. Különösen: 220.
17. Vö. Carl Schmitt: A politikai fogalma. In uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Szerk. és ford. Cs. Kiss Lajos, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, 31–33; 67. Lásd ehhez: Kulcsár-Szabó Zoltán: *A gondol-*

kodás háborúi. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből. Ráció, Budapest, 2014, 86–87.

18. Az ENSZ által 1948-ban elfogadott *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* 25. cikke maga is a betegség uralhatatlanságát, irányíthatatlanságát emeli ki. A betegséget ekként mindenekelőtt az akarathoz képest vett, az akarat hatókörén kívül álló dologként, egyfajta külsődleges-séggént határozza meg: „Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz, valamint a szükséges szociális szolgáltatásokhoz, joga van a munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség esetére szóló, valamint mindazon más esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akaratától független körülmények miatt elveszíti. [sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control]” <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR.Translations/hng.pdf>, valamint: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR.Translations/eng.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2019. 09. 25.] A betegség a modern nyugati kultúra ezen példaértékű dokumentuma szerint tehát – akárcsak a megözvegyülés vagy az idő múlása – csupán megesik az emberrel. A test gondozásának azon, korunkban egyre nagyobb teret nyerő, de már jó ideje domináns ideológiái, melyek a betegségek egy tetemes részét a ká-

ros szenvedélyekről való lemondás, a testedzés és/vagy az egészséges táplálkozás segítségével megelőzhetőnek, elkerülhetőnek minősítik, ehhez képest arról tanúskodnak, hogy a betegség konstitúciója 1948 óta alapvető változásokon ment keresztül. A betegség ma már nem feltétlenül csak olyasmiként gondolható el, ami kívül helyezkedik el az ember irányította dolgok körén. Egy személy, aki mindig is egészségesen kívánt élni, és ennek érdekében többek között sohasem dohányzott, például ezért áll értetlenül azelőtt, mikor tüdőrákot diagnosztizálnak nála. Minden lépés, amely a test teljes instrumentálása felé vezet, váratlanabbá és tragikusabbá teszi azt, ha valaki mégis egy betegség áldozatává válik.

19. A test és a lélek e szétválasztottságára, melyet a betegség hoz felszínre, az *Utazás a koponyám körülben* is találhatunk példát: „Lépteim befelé fordulnak – ezúttal határozottan tréfásan hat rám, hogy *körbe megyek*, mikor előrenézek. Igen, kerge birka, ismétlem diadallal, őszintén jólesik, hogy test és lélek *kettősségét*, amiben hiszek, alkalmam van kísérletileg ellenőrizni – hiszen, lám, teljes tudatomnál vagyok, normálisan érzek és helyesen gondolkodom és a testem mégsem engedelmeskedik, illetve engedelmeskedik, de nem nekem. [...] *Külön lelke van a testnek*, az »én«-től független és a különlélek most ellenem fordult, fellázítja ellenem a testet.” Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*. Athenaeum, Budapest, 1937, 147. Lásd ehhez még: Susan Sontag: *A betegség mint metafora*.

Ford. Lugosi László, Európa, Budapest, 1983, 22.

20. „A rák képletesen nem annyira az idő, mint inkább a tér betegsége, kórja. Legjellemzőbb metaforái mindig helyre utalnak (a rák »terjed«, »osztódik«, »szétszóródik«; a daganatot sebészi beavatkozással »eltávolítják«) [...]” Uo., 18.
21. Vö. Kabdebó, i. m., 22; 24.
22. A medikális diskurzusok – felvilágosodás kori – irodalomtörténeti kapcsolatainak vizsgálatára korábban Vaderna Gábor tett javaslatot, elképzelését a dohányzás példáján szemléltetve. Vaderna Gábor: *Dohányozni szabad? Betegség és irodalom*. In *Amihez mindenki ért... Kultúratudományi tanulmányok*, szerk. Menyhért Anna – Vaderna Gábor, József Attila Kör – L’Harmattan, Budapest, 2006, 89–105.
23. Ákontz Károly: *A méhrákról kórodai és szövettani szempontból*. A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1899, 7.
24. Wenczel Tivadar: *A méhrákról tíz évi tapasztalásnyomán*. A Pesti Lloyd-Társulat Nyomdája, Budapest, 1908, 14.
25. Uo., 3.
26. Krompecher Ödön: *A rák kóroktanáról és morfológiájáról*. Orvosképzés, 1914/1, 16.
27. Grunwald Béla: *A rák keletkezéséről*. Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest, 1929, 3.
28. Wenczel, i. m., 3. Továbbá: Szemző Kázmér: *A rák oka*. Engländer Ferenc Könyvnyomdája, Tata, 1931, 4.
29. Manninger Vilmos: *A rák ABC-je*. Athenaeum, Budapest, 1935, 23. [A kiemélést elhagytam – B. G.]

30. Karczag László: *A rák kórtana*. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931, 15.
31. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai II*. Ford. Szemere Samu, Akadémiai, Budapest, 1979², 529–530.
32. Vö. Karczag, i. m., 12. Vö. Láng Adolf: *A radium alkalmazási módszerei a rák gyógyításában*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928, 4.
33. Vö. Szemző, i. m., 39.
34. A polgárháború politikai összefüggéseihez lásd: Giorgio Agamben: *Stasis. Civil War as a Political Paradigm*. Nicholas Heron, Stanford UP, Stanford, 2015, 1–24. Innen nézve, vagyis a polgárháború, az ógörög *sztaszisz* összefüggései között rendkívül elgondolkodtató, hogy a rákos áttétek orvosi szaknyelvben használatos latin megnevezése éppen *metastasis* (-elmozdítás), amely szó etimológiai-
lag az ógörög *metasztasziszra* (-eltávolítás, számkivetés, megváltoztatás, kiköltözés, kivándorlás, halál) vezethető vissza. Vö. Szabó Mária: *A magyar nyelvben meghonosodott latin orvosi és köznyelvi kifejezések* (2. rész). Magyar Orvosi Nyelv, 2012/2, 82.
35. Grunwald Béla: *A rák keletkezéséről*. Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest, 1929, 3.
36. Manninger, i. m., 21–22. [Kiemelés – B. G.]
37. Karinthy: *Utazás...*, 70.
38. Vö. Sontag, i. m., 8–9.
39. Karinthy: *Utazás...*, 100–101.
40. Vö. John L. Austin: *Tetten ért szavak*. Ford. Pléh Csaba, Akadémiai, Budapest, 1990, 33–34.
41. Vö. Sontag, i. m., 69.
42. Lásd ehhez: Philippe Ariés: *Western Attitudes Toward Death from the Middle Age to the Present*. Ford. Patricia M. Ranum, Marion Boyars, London, 1976.

„MINDEN MÚLT A MÚLTUNK”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata.

Lapzártakor 107 675 fénykép.

Ingyenes, de előállítása nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő *Donate* gomb segítségével vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:
16200010-10045820 (Magnet Bank)

www.fortepan.hu Minden támogatást köszön a Fortepan!

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalékos kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárúnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőknél: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Tűrabolt | Tranzit Art Café

Részletek:
www.magynarancs.hu/elfozetes

MAGYAR NARANCs